EUROPESE
COMMISSIE

Brussel, 5.7.2023
SWD(2023) 819 final

WERKDOCUMENT VAN DE DIENSTEN VAN DE COMMISSIE

Verslag over de rechtsstaat 2023
Landenhoofdstuk over de situatie op het gebied van de rechtsstaat in Nederland

bij het document

MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE RAAD, HET EUROPEES ECONOMISCH EN SOCIAAL COMITÉ EN HET COMITÉ VAN DE REGIO'S

Verslag over de rechtsstaat 2023

Situatie op het gebied van de rechtsstaat in de Europese Unie

{COM(2023) 800 final} - {SWD(2023) 801 final} - {SWD(2023) 802 final} -
{SWD(2023) 803 final} - {SWD(2023) 804 final} - {SWD(2023) 805 final} -
{SWD(2023) 806 final} - {SWD(2023) 807 final} - {SWD(2023) 808 final} -
{SWD(2023) 809 final} - {SWD(2023) 810 final} - {SWD(2023) 811 final} -
{SWD(2023) 812 final} - {SWD(2023) 813 final} - {SWD(2023) 814 final} -
{SWD(2023) 815 final} - {SWD(2023) 816 final} - {SWD(2023) 817 final} -
{SWD(2023) 818 final} - {SWD(2023) 820 final} - {SWD(2023) 821 final} -
{SWD(2023) 822 final} - {SWD(2023) 823 final} - {SWD(2023) 824 final} -
{SWD(2023) 825 final} - {SWD(2023) 826 final} - {SWD(2023) 827 final}

SAMENVATTING

Het Nederlandse justitiële stelsel wordt nog steeds gekenmerkt door een zeer groot vertrouwen in de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en diverse hervormingen om die onafhankelijkheid nog verder te versterken zijn gevorderd. Er zijn hervormingen in voorbereiding om de veiligheid van kroongetuigen in strafzaken en van hun familieleden en adviseurs te verbeteren. Rechters en openbare aanklagers hebben hun bezorgdheid geuit over personeelstekorten en moeilijke werkomstandigheden als gevolg van een hoge werkdruk. De mate van digitalisering werd verbeterd, met name door de invoering van meer digitale oplossingen voor gerechtelijke procedures. De efficiëntie van het justitiële stelsel blijft hoog en achterstanden in de behandeling van strafzaken werden verder teruggebracht

Nederland wordt door deskundigen en leidinggevenden in het bedrijfsleven als een van de minst corrupte landen ter wereld gezien. De regering is begonnen met raadplegingen voor een versterkt anticorruptiebeleid. Het bestrijden van infiltratie van overheidsinstellingen door corruptie blijft een strategische prioriteit voor de autoriteiten als onderdeel van hun programma voor de bestrijding van georganiseerde ondermijnende criminaliteit. Onderzoek en vervolging van corruptiezaken worden efficiënt afgehandeld. Er zijn nog enkele belemmeringen in de behandeling van buitenlandse omkopingszaken. De wet inzake het screenen van politieagenten en door de politie ingehuurde externe adviseurs tijdens hun loopbaan, nieuwe integriteitsregels voor lokale overheden zijn van kracht geworden, en hiernaast nam de regering een algemeen integriteitsbeleid aan voor publieke functies. Er werd een nieuwe gedragscode aangenomen voor bewindspersonen. De herziening van de regels inzake draaideuren ging verder naarmate het wetgevingswerk vorderde, hoewel het vertrouwen op het mechanisme voor een individuele verantwoordelijkheid en de niet-bindende adviezen de efficiëntie ervan zou kunnen beperken. Er werd een nieuw beleid aangekondigd inzake de transparantie rondom het lobbyen bij ministers en staatssecretarissen, hoewel er geen transparantieregister verbonden is aan dit beleid. De wetgeving inzake de financiering van politieke partijen werd herzien en bijkomende herzieningen inzake transparantie zijn in voorbereiding.

Het Nederlandse Commissariaat voor de Media werkt onafhankelijk voort en beschikt hiervoor over adequate middelen. De eerder vastgestelde uitdagingen met betrekking tot de transparantie van media-eigendom zijn nog steeds actueel. De onafhankelijkheid van het bestuur en de financiering van de publieke media is gewaarborgd en er is een nieuw adviescollege ingesteld om pluraliteit te waarborgen. Er is nog altijd kritiek op de toepassing van de nieuwe wetgeving die als doel heeft toegang tot informatie te verbeteren. Bedreigingen en fysiek geweld tegen journalisten blijven actueel, ondanks de aanhoudende inspanningen van de overheid om dit fenomeen tegen te gaan.

Elk van de drie staatsmachten blijft betrokken bij het aanpakken van mogelijke structurele problemen naar aanleiding van de kinderopvangtoeslagaffaire. Het College voor de Rechten van de Mens (NIHR) is een actieve rol blijven spelen. Het maatschappelijk middenveld heeft nog steeds alle ruimte, al werden er enkele tekortkomingen gemeld door belanghebbenden met betrekking tot beperkingen van het recht op demonstratie.

AANBEVELINGEN

In het algemeen heeft Nederland met betrekking tot de aanbevelingen in het verslag over de rechtsstaat 2022:

- Enige vooruitgang geboekt bij het verder verbeteren van de digitalisering van het rechtsstelsel, met name wat betreft de publicatie van rechterlijke beslissingen en digitale oplossingen voor gerechtelijke procedures
- Enige vooruitgang geboekt bij de voltooiing van de herziening van de regels inzake draaideurconstructies waarbij voormalige ministers en staatssecretarissen betrokken zijn, met inbegrip van een afkoelingsperiode van twee jaar en beperkingen op betaalde activiteiten
- Aanzienlijke vooruitgang geboekt bij de aanneming van een gedragscode voor ministers en staatssecretarissen, met inbegrip van regels inzake geschenken, secundaire activiteiten en lobbyactiviteiten, alsmede doeltreffende monitoring en sancties
- Enige vooruitgang geboekt bij de voortzetting van de inspanningen om te zorgen voor een alomvattende follow-up van de kinderopvangtoeslagaffaire om de mogelijke structurele problemen aan te pakken, waarbij alle relevante overheidsinstanties worden betrokken

Op basis hiervan en rekening houdend met andere ontwikkelingen die zich in de referentieperiode hebben voorgedaan, wordt Nederland aanbevolen om:

- De inspanningen voort te zetten om het niveau van digitalisering van het rechtsstelsel te verbeteren, met name wat betreft de publicatie van rechterlijke beslissingen
- De herziening van de regels inzake draaideurpraktijken waarbij voormalige ministers en staatssecretarissen betrokken zijn, met inbegrip van een afkoelingsperiode van twee jaar en beperkingen op betaalde activiteiten, af te ronden
- Strengere transparantieregels vast te stellen voor lobbyactiviteiten voor leden van de regering en het parlement
- Door te gaan met de uitgebreide follow-up van de kinderopvangtoeslagaffaire, waarbij alle relevante overheidsinstanties worden betrokken, mede voortbouwend op het werk van de Staatscommissie Rechtsstaat

I. JUSTITIEEL STELSEL

De rechtspraak is gebaseerd op een systeem dat bestaat uit 11 rechtbanken, 4 gerechtshoven, 2 bijzondere colleges van beroep[1], de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State[2] en de Hoge Raad. De onafhankelijke Raad voor de rechtspraak speelt een belangrijke rol bij het waarborgen van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en is belast met het bevorderen van de kwaliteit van de rechtspraak en de toewijzing van financiële middelen aan de rechterlijke instanties[3]. Kandidaat-rechters worden door de Landelijke Selectiecommissie rechters[4] geselecteerd en vervolgens door de regering[5] voor het leven benoemd op voordracht van de minister van Justitie[6]. Het Openbaar Ministerie staat los van het Ministerie van Justitie en Veiligheid, maar valt onder de politieke verantwoordelijkheid van de minister van Justitie. De Nederlandse orde van advocaten is bij wet opgericht. Zij is onafhankelijk van de overheid en wordt uitsluitend gefinancierd uit de jaarlijkse bijdragen van de advocaten[7]. Nederland is lid van het Europees Openbaar Ministerie (EOM).

Het gepercipieerde niveau van de rechterlijke onafhankelijkheid in Nederland blijft hoog bij het brede publiek en blijft hoog bij de bedrijven. In 2023 beoordeelt 70 % van de brede bevolking en 72 % van de bedrijven de onafhankelijkheid van de rechtbanken en rechters als "vrij goed of zeer goed"[8]. Volgens gegevens van het EU-scorebord voor justitie 2023 kan er sinds 2016 geen duidelijke trend worden vastgesteld in de ontwikkeling van de perceptie van onafhankelijkheid onder het algemene publiek. Dit cijfer daalde desondanks ten opzichte van 2022 (77 %) en 2016 (72 %). De perceptie van de justitiële onafhankelijkheid onder bedrijven blijft op hetzelfde niveau als in 2022 en is lager dan in 2016 (75 %).

Verscheidene hervormingen om de rechterlijke onafhankelijkheid verder te versterken, hebben hun beslag gekregen, terwijl andere opnieuw werden overwogen. Op 8 november 2022 werd een wetsvoorstel gepubliceerd over de integriteit en onafhankelijkheid van de rechterlijke macht[9]. Het voorstel moet ervoor zorgen dat rechters geen lid kunnen zijn van het nationaal of het Europees Parlement, zoals aanbevolen door de Groep van Staten tegen

---

1 De Centrale Raad van Beroep en het College van Beroep voor het bedrijfsleven.

2 De Raad heeft ook een Afdeling advisering, die adviseert over wetgeving en bestuur.

3 Namelijk 11 rechtbanken, 4 gerechtshoven en 2 bijzondere colleges van beroep. Wet op de rechterlijke organisatie. De Raad voor de rechtspraak brengt ook advies uit over wetsontwerpen.

4 De Landelijke Selectiecommissie Rechters is samengesteld uit zes met rechtspraak belaste rechterlijke ambtenaren en zes leden afkomstig van buiten de rechtspraak, waarvan ten minste één rechterlijk ambtenaar van het Openbaar Ministerie en ten minste één advocaat.

5 Het benoemingsbesluit wordt vastgesteld bij koninklijk besluit, ondertekend door de koning en medeondertekend door de minister van Justitie en Veiligheid. De minister controleert uitsluitend of de aanvrager voldoet aan de wettelijke vereisten om te worden aangesteld, en de minister heeft tot dusver steeds de voordracht van de Raad voor de rechtspraak gevolgd.

6 Deze procedure is van toepassing op kandidaat-rechters voor de elf rechtbanken, de vier gerechtshoven en de twee bijzondere colleges van beroep. Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren. De Raad voor de rechtspraak heeft deze bevoegdheid gedelegeerd aan de Landelijke selectiecommissie rechters. De minister van Justitie en Veiligheid heeft tot dusver de voordracht van de Raad voor de rechtspraak steeds gevolgd.

7 Advocatenwet.

8 Grafieken 49 en 51 van het EU-scorebord voor justitie 2023. Om de perceptie van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht weer te geven, worden de volgende categorieën gebruikt: zeer laag (minder dan 30 % van de respondenten beoordeelt de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht als vrij goed of zeer goed); laag (30-39 %), gemiddeld (40-59 %), hoog (60-75 %), zeer hoog (meer dan 75 %).

9 Nederlandse regering, Wetsvoorstel 36243 - Wijziging van diverse wetten in het belang van een integere, onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak, 8 november 2022.

Corruptie (Greco)[10]. Het introduceert ook aanvullende regels voor het hebben en bekendmaken van financiële belangen door rechters en voor de uitvoering van een integriteitsbeleid door gerechtsbesturen[11]. Op 6 februari 2023 zag de regering af van een voorstel tot wijziging van de benoemingsprocedure van rechters van de Hoge Raad[12]. Zij volgde daarmee het advies van de Raad van State[13], die wees op de "leidende rol van een commissie van rechters van de Hoge Raad" in de huidige benoemingsprocedure[14] die ongewenste politieke invloed al voldoende voorkomt[15]. Zij benadrukte tevens de toegevoegde waarde van de huidige rol van het parlement in de procedure vanuit het perspectief van democratische legitimiteit[16]. Bovendien had de Hoge Raad zelf haar waardering uitgesproken voor de huidige procedure, erop wijzende dat het Parlement zich in de praktijk altijd heeft gebaseerd lijst van door de commissie voorgedragen kandidaten[17].

De afschaffing van de bevoegdheid van de regering om instructies te geven aan aanklagers in individuele zaken staat ter discussie[18]. Nu de Raad van State haar advies heeft gepubliceerd op 20 mei 2022[19], bereidt de regering momenteel haar antwoord voor op het voorstel van een parlementslid om de onafhankelijkheid van het openbaar ministerie te vergroten door de bevoegdheid van de regering om instructies te geven in individuele strafzaken af te schaffen[20]. De Raad van State was van oordeel dat het voorstel niet voldoende onderbouwd was om de behoefte aan te tonen voor het wijzigen van het huidige evenwicht tussen de onafhankelijkheid van het openbaar ministerie en de politieke verantwoordelijkheid

---

[10] De Greco heeft aanbevolen de gelijktijdige uitoefening van het ambt van rechter en van lid van een van beide Kamers wettelijk te verbieden, zie Greco, Vierde evaluatieronde — Tweede addendum bij het tweede nalevingsverslag, Nederland (2021), punten 29-33.

[11] Artikel 84, lid 2, van de Wet op de rechterlijke organisatie bepaalt dat de Raad voor de rechtspraak uit ten minste drie en ten hoogste vijf leden bestaat.

[12] Nader rapport inzake het voorstel van een rijkswet waarbij wordt verklaard dat er redenen zijn om een verandering in de Grondwet te overwegen van de bepaling inzake de benoeming van de leden van de Hoge Raad der Nederlanden, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 31 januari 2023.

[13] Raad van State, Advies over de Grondwetswijziging van de bepaling inzake de benoeming van de leden van de Hoge Raad der Nederlanden, aangenomen op 7 april 2021, gepubliceerd op 16 juni 2022.

[14] Momenteel stelt een selectiecommissie van leden van de Hoge Raad een lijst van zes kandidaat-leden op en beveelt deze aan bij de Tweede Kamer, die drie kandidaten selecteert en rangschikt en de bovenste op de lijst uitnodigt voor een gesprek. De aanbevolen kandidaat wordt vervolgens door de minister van Justitie voorgedragen voor benoeming door de regering bij Koninklijk Besluit; Het voorstel van de regering zou het recht tot benoeming van de Tweede Kamer hebben afgeschaft. In plaats daarvan zou een commissie, bestaande uit een lid benoemd door de tweede kamer en een lid benoemd door de Hoge Raad, dit recht hebben gekregen.

[15] Raad van State, Advies over de verandering in de Grondwet van de bepaling inzake de benoeming van de leden van de Hoge Raad der Nederlanden, onder punt 2, onder (b); Aanbeveling CM/Rec(2010)12 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa over rechters: onafhankelijkheid, efficiëntie en verantwoordelijkheden, punt 47.

[16] Raad van State, Advies over de verandering in de Grondwet van de bepaling inzake de benoeming van de leden van de Hoge Raad der Nederlanden, onder punt 2, onder (a).

[17] Informatie ontvangen van de Hoge Raad in het kader van het bezoek aan Nederland.

[18] Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 4-5; Mededeling van de Commissie, EU-scoreboard voor justitie, COM(2020) 306 final van 10 juli 2020, grafiek 55 (Instructies aan openbare aanklagers in individuele zaken: autoriteit die instructies kan uitvaardigen en waarborgen).

[19] Raad van State, wetsvoorstel van parlementslid Groothuizen (Wet verval bijzondere aanwijzingsbevoegdheden openbaar ministerie), 19 mei 2022.

[20] Artikelen 127 en 128 van de Wet op de rechterlijke organisatie; Wet verval bijzondere aanwijzingsbevoegdheden openbaar ministerie Kamerstukken, 35 768, nr 1, 16 maart 2021; Informatie ontvangen van Nederland in het kader van het bezoek aan Nederland; Comité van Ministers van de Raad van Europa, aanbeveling CM/Rec(2000)19 over de onafhankelijkheid, efficiëntie en verantwoordelijkheden van rechters, 17 november 2010.

van de minister van Justitie. De Raad stelde tevens dat internationale normen geen wijziging van de huidige regels vereisen, gelet op de sterke traditie van onafhankelijkheid van het openbaar ministerie in Nederland[21].

Na de benoeming van een vijfde lid van de Raad voor de rechtspraak bestaat meer dan de helft van de leden nu uit rechters. Met de benoeming van een vijfde lid in september 2022[22] zijn drie van de vijf leden van de Raad nu rechters. Besprekingen over de selectieprocedure voor leden van de Raad zijn nog gaande[23]. Het doel is de transparantie te vergroten en de invloed van de uitvoerende en wetgevende macht verder te beperken, wat aansluit op de aanbevelingen van de Raad van Europa[24]. Het evalueren van de tijdelijke benoemingsprocedure voor leden van gerechtsbesturen, die de rol van rechters en rechtbankpersoneel wil vergroten[25], wordt verwacht in de zomer van 2023 te zijn afgerond[26].

Hervormingen zijn in voorbereiding naar aanleiding van tekortkomingen in het waarborgen van de veiligheid van kroongetuigen, hun familieleden en adviseurs in strafzaken. Naar aanleiding van de moord op een familielid van een kroongetuige in een strafproces, alsmede op zijn advocaat en zijn adviseur, heeft de Nederlandse Onderzoeksraad voor Veiligheid in maart 2023[27] een rapport uitgebracht waarin een aantal fouten en tekortkomingen werden geconstateerd bij het waarborgen van hun veiligheid, en waaruit lessen werd getrokken. De minister van Justitie bood formeel zijn excuses aan voor de gemaakte fouten[28] en nam de door de Onderzoeksraad voor Veiligheid gemaakte aanbevelingen over. Hij kondigde een nauwere betrokkenheid aan met de personen onder bescherming en nadere overwegingen over het gebruik van kroongetuigen in het algemeen, hierbij rekening houdend met de situatie in andere lidstaten[29]. De Raad voor de rechtspraak vestigde ook de aandacht op de psychosociale effecten van bedreigingen en beschermingsmaatregelen voor rechters en

---

[21] Raad van State, wetsvoorstel van parlementslid Groothuizen gepubliceerd op 19 mei 2022; Het openbaar ministerie zelf ziet geen noodzaak tot wetswijziging, aangezien de minister in de praktijk geen gebruik heeft gemaakt van deze bevoegdheid en de Wet op de rechterlijke organisatie voldoende begeleidende garanties bevat. Informatie ontvangen van het Openbaar Ministerie in het kader van het bezoek aan Nederland. De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak heeft echter haar steun uitgesproken voor de ontwerpwetgeving. Zij vond met name dat deze bevoegdheid het wederzijds vertrouwen binnen de Europese Unie ondermijnt, uitgaande van de veronderstelling dat het openbaar ministerie onafhankelijk is van de regering. Brief van Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak aan D66-fractie, 3 juni 2021.

[22] Voorheen telde de Raad uit vier leden, waarvan de helft rechters waren.

[23] Input ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland. Zie voor een nadere beschrijving van de huidige benoemingsprocedure het verslag over de rechtsstaat 2020, hoofdstuk over Nederland, blz. 3-4.

[24] Zie aanbeveling CM/Rec(2010)12 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa, punt 27, waarin staat dat: "Ten minste de helft van de leden van de raden voor de rechtspraak moeten rechters zijn die door hun ambtsgenoten uit alle niveaus van de rechterlijke macht zijn gekozen, met inachtneming van het pluralisme binnen het gerechtelijk apparaat".

[25] Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2020, 2021 en 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, respectievelijk blz. 3, blz. 3 en blz. 3-4.

[26] De tijdelijke overeenkomst waarbij de nieuwe benoemingsprocedure werd ingesteld, loopt tot eind 2023 en de evaluatie zal leiden tot een nieuwe overeenkomst over een procedure voor toekomstige benoemingen. Informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland.

[27] Onderzoeksraad voor Veiligheid (OvV), Bewaken en beveiligen, Lessen uit drie beveiligingssituaties, 1 maart 2023.

[28] Reactie van het cabinet op de vernieuwing van het stelsel voor toezicht en beveiliging en antwoord op het verslag van OvV, 31 maart 2023.

[29] Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 15.

advocaten, inclusief hun bereidheid om te werken aan gevallen met een hoog risico[30]. De Nederlandse orde van advocaten nam verdere initiatieven om advocaten te ondersteunen bij het waarborgen van hun veiligheid, met onder meer weerbaarheidstrainingen[31] en gratis veiligheidsscans van hun kantoorpanden[32]. Ook is de orde voornemens een 'vertrouwenspersoon' te benoemen, met wie advocaten bedreigingen en zaken kunnen bespreken met betrekking tot (pogingen tot) criminele subversie[33]. De minister van Rechtsbescherming bereidt momenteel een initiatief voor dat beoogt het toezicht op de rechtsbescherming te versterken door de instelling van één nationale toezichthouder[34]. Wat het naleven van het wettelijk beroepsgeheim betreft verzet de Nederlandse orde van advocaten zich tegen het voornemen van de regering om visueel toezicht toe te staan bij bezoeken van advocaten aan streng beveiligde gevangenissen[35]. De Nederlandse orde van advocaten zal betrokken blijven bij de samenstelling van een handleiding over hoe te werk te gaan bij het openbaar maken van gevoelige informatie aan derden, met name aan overheidsinstanties en rechtbanken[36].

Kwaliteit

Er werden vorderingen gemaakt in het verbeteren van de digitalisering, met name door de invoer van digitale oplossingen voor gerechtelijke procedures. In het Verslag over de rechtsstaat 2022 werd Nederland aanbevolen "de inspanningen ter verbetering van de digitalisering van justitie voort te zetten, met name wat betreft de publicatie van uitspraken en digitale oplossingen voor gerechtelijke procedures."[37]. Het niveau van digitalisering is gevorderd, met name wat betreft de beschikbaarheid van elektronische communicatiemiddelen in rechtbanken[38]. Er werden meer vonnissen online gepubliceerd, hoewel het percentage van publicatie laag blijft[39]. Verbeterde digitale middelen stellen burgers in staat om procedures

[30] Informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland; ARQ Kenniscentrum Impact van Rampen en Crises, psychosociale gevolgen van bedreigingen en veiligheidsmaatregelen bij advocaten en rechters, 2022. Naast georganiseerde criminaliteit wijst de Raad wijst ook op de noodzaak om bedreigingen van gewelddadig extremisme aan te pakken.

[31] In 2022 bood de Nederlandse orde van advocaten 500 gratis plekken aan. Daarnaast werd een speciale weerbaarheidstraining georganiseerd voor advocaten die met gedetineerden werken. Begin 2023 begon de Nederlandse orde met het aanbieden van de weerbaarheidstraining aan nieuwe advocaten en aan advocaten in opleiding, om te leren hoe moet worden omgegaan met bedreigingen en welke preventieve maatregelen er mogelijk zijn.

[32] Er is ook een noodsysteem opgezet waarmee advocaten, openbare aanklagers en rechters bedreigingen kunnen melden aan de politie. er wordt overwogen een wijkplaats op te zetten voor beroepsbeoefenaren die in hun beroepspraktijk zijn bedreigd. Als deze "*wijkplaats*" wordt opgezet, zouden op die rustige opvanglocatie negatieve ervaringen met geweld en bedreigingen kunnen worden gedeeld.

[33] Input ontvangen van de Raad van de balies van Europa voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 73.

[34] Brief van de minister van Rechtsbescherming, De versterking van de toezicht op de advocatuur; 26 september 2022; De Nederlandse orde van advocaten is van mening dat het toezicht op advocaten moet worden gepositioneerd binnen een publieke beroepsgroep, maar die onafhankelijk van de Staat, de andere organen binnen de orde en de advocaten zelf is georganiseerd; Informatie ontvangen van de Nederlandse orde van advocaten in het kader van het bezoek aan Nederland.

[35] Input ontvangen van de Raad van de balies van Europa voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 10.

[36] Informatie ontvangen van de Nederlandse orde van advocaten in het kader van het bezoek aan Nederland.

[37] Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 2.

[38] Grafieken 43 en 44, EU-scorebord voor justitie 2023.

[39] Het huidige publicatiepercentage van alle vonnissen ligt rond 4 %. Het aantal gepubliceerde vonnissen steeg van 45 100 in 2021 naar 49 800 in 2022. Hierbij moet worden opgemerkt dat een gepubliceerde rechterlijke beslissing betrekking kan hebben op meerdere zaken; Informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland, Input ontvangen van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023 Zie ook grafiek 47, EU-scorebord voor justitie 2023.

online[40] in te leiden en te volgen, hoewel er nog ruimte voor verbetering is in civielrechtelijke, bestuurs-[41] en strafprocedures.[42] Er lopen momenteel verschillende proefprojecten die het digitaliseringsniveau verder kunnen verbeteren[43]. Er werd daarom enige vooruitgang gemaakt in het verbeteren van het digitaliseringsniveau van het justitiële stelsel in het kader van de aanbevelingen gedaan in het verslag van 2022.

Rechters en openbare aanklagers hebben hun bezorgdheid geuit over personeelstekorten en moeilijke werkomstandigheden als gevolg van een hoge werkdruk. De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak schat dat er een tekort van 800 rechters en 200 officieren van justitie is en dat de rechterlijke macht meer in het algemeen te maken heeft met uitdagende werkomstandigheden als gevolg van een hoge werkdruk, wat ook gevolgen heeft voor de aantrekkelijkheid van het beroep[44]. De rechterlijke macht begon in 2020 met het werven van meer rechters in opleiding. Hierdoor steeg het aantal opleidingsplaatsen van ongeveer 80 naar 130 per jaar. Er kan echter slechts een bepaald aantal nieuwe rechters worden opgeleid, omdat er rechters in functie beschikbaar moeten zijn om hen te begeleiden[45]. In het coalitieakkoord werd het voornemen aangekondigd om het hele justitiële stelsel te versterken en de toegang tot de rechter te verbeteren, onder meer door meer financiering vrij te maken voor het strafrecht[46]. Daarnaast werd er geïnvesteerd in de loopbaanontwikkeling van gerechtelijk personeel en in communicatie en zichtbaarheid op de arbeidsmarkt[47]. De regering werkt ook aan een

---

[40] Uit informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland blijkt dat momenteel 40 % van alle gerechtelijke procedures digitaal wordt ingeleid. Meer dan 95 % van de strafzaken wordt digitaal afgehandeld, maar dit is momenteel het geval voor minder dan 15 % van de civiele en bestuurszaken. In het verslag over de rechtsstaat van 2022 werden percentages van respectievelijk 30 %, 90 % en 10 % vermeld.

[41] Grafiek 45, EU-scorebord voor justitie 2023. Momenteel wordt 40 % van alle gerechtelijke procedures digitaal ingeleid. Meer dan 95 % van de strafzaken wordt digitaal afgehandeld, maar dit is momenteel het geval voor minder dan 15 % van de civiele en bestuurszaken.
Input van Nederland voor het Verslag over de rechtsstaat 2023. Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022 en 2021, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 3-4.

[42] Grafiek 46, EU-scorebord voor justitie 2023.
Input van Nederland voor het Verslag over de rechtsstaat 2023. Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022 en 2021, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 3-4.

[43] Bij de Rechtbanken Overijssel en Midden-Nederland is een pilot Digitale Toegang gestart in zaken over "gezamenlijk verzoek tot echtscheiding". De pilot stelt advocaten in staat om digitaal te procederen via het beveiligde webportaal *"Mijn Rechtspraak"*. Daarnaast is de belastingkamer van het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden gestart met een pilot Digitale Toegang in rijksbelastingzaken. De pilots vormen een onderdeel van het project Digitale Toegang, dat gericht is op laagdrempelige, digitale toegang tot de rechtspraak voor procespartijen; Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie in het kader van het bezoek aan Nederland.

[44] In april 2022 werd het rapport over de werktijdbesteding binnen het gerechtelijk apparaat in 2021 voltooid (Capgemini, Tijdsbestedingsonderzoek rechtspraak 2021, 20 april 2022). Daaruit bleek dat rechters gemiddeld 11 tot 17 uur per week overwerken. De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak heeft berekend dat het overwerk overeenkomt met het werk van 800 rechters en 200 aanklagers. Tijdens recente cao-onderhandelingen tussen de minister voor Rechtsbescherming en de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak werd overeengekomen dat een er onafhankelijke deskundige zal worden benoemd om de werklast verder te onderzoeken en binnen zes maanden advies uit te brengen; Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 7.

[45] Informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak en de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland.

[46] In de jaren 2023-2025 zal het gerechtelijk apparaat ongeveer 1 miljard EUR per jaar ontvangen. Ten opzichte van de voorgaande jaren krijgt zij 155 miljoen EUR extra bestemd voor onder meer extra rechters, investeringen in digitalisering en innovatie en zaken die te maken hebben met ondermijnende criminaliteit; Informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland.

[47] Informatie ontvangen van Nederland in het kader van het bezoek aan Nederland.

uitbreiding van de wetgeving die gepensioneerde rechters de gelegenheid biedt om tot hun 73e als plaatsvervangend rechter te werken[48].

Er zijn initiatieven gaande om de toegang tot de rechter te verbeteren, en onder meer overwegingen over een hervorming van het rechtsbijstandsysteem. Er is de afgelopen jaren bezorgdheid geuit over de beschikbare financiering voor het rechtsbijstandsysteem[49]. Overwegingen over de hervorming van het stelsel, dat naar verwachting in 2025 voltooid moet zijn, gaan verder op basis van een aantal proefprojecten[50]. Hoewel de vergoedingen zijn aangepast sinds januari 2022, is er nog geen rekening gehouden met de gestegen inflatiepercentages[51]. Het coalitieakkoord maakte bekend dat justitie voor particulieren en kmo's toegankelijker wordt gemaakt door de gerechtskosten met 25 % te verlagen[52]. In maart 2023 stuurde de regering de ontwerpwetgeving voor advies naar de Raad van State[53].

Efficiëntie

De efficiëntie van het justitiële stelsel blijft hoog en de achterstanden in strafzaken werden verder teruggebracht. De procedures in eerste aanleg in civielrechtelijke en handelsrechtelijke en andere zaken duren kort[54] en het afhandelingspercentage blijft hoog[55]. Procedures in derde aanleg duren nog steeds lang, hoewel de beslissingstermijn daalde in 2021[56]. Het afhandelingspercentage bestuurszaken in eerste aanleg verbeterde tot 108 % in 2021[57], waardoor de achterstand werd weggewerkt[58]. De totale achterstand in strafzaken (in eerste aanleg) is licht gedaald[59]. Eind 2021 was de totale hoeveelheid zaken (in hoger beroep) waarvoor nog geen procesdatum was gepland, 25 % onder het streefcijfer van 17 maart 2020. Er werd een verdere lichte daling tot 20 % onder het streefniveau bereikt op 31 december 2022[60].

---

[48] Zie vorige voetnoot.

[49] Zie verslagen over de rechtsstaat 2022, 2021 en 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, respectievelijk blz. 6, 3 en 4.

[50] Informatie ontvangen van Nederland in het kader van het bezoek aan Nederland; Zie ook verslag over de rechtsstaat 2022, 2021 en 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, respectievelijk blz. 4, blz. 6, blz. 4 en blz. 3.

[51] Input ontvangen van de Raad van de balies van Europa voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 73, 74. Uit een arbeidsmarktonderzoek onder de titel "De arbeidsmarkt voor de Sociale Advocatuur" blijkt dat er bezorgdheid bestaat over de toekomstige beschikbaarheid van advocaten die rechtsbijstand verlenen, onder meer met betrekking tot de hoogte van de beloning. Zie ook grafiek 24 van het EU-scorebord voor justitie 2023.

[52] Zie ook grafiek 25, EU-scorebord voor justitie 2023.

[53] Informatie ontvangen van de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland.

[54] Grafiek 5, EU-scorebord voor justitie 2023. Het duurt gemiddeld 76 dagen om een zaak op te lossen.

[55] Grafiek 10 (103,5 %), 11 (geen gegevens voor Nederland) en 12 (108,1 %), EU-scorebord voor justitie 2023.

[56] Grafiek 7, EU-scorebord voor justitie 2023. Het duurt gemiddeld 450 dagen om een zaak in derde aanleg op te lossen.

[57] Grafiek 13, EU-scorebord voor justitie 2023.

[58] Om achterstanden te voorkomen en vertragingen te beperken besloot het gerechtelijk apparaat in 2020 prioriteit te geven aan tijdigheid en voorspelbaarheid in het justitiële stelsel. In 2020 werd het programma Tijdige rechtspraak opgezet en in 2021 werden teams opgericht om de achterstand van rechtszaken met betrekking tot administratief recht, familierecht en burgerlijk recht weg te werken. In 2021 behandelden deze teams meer dan 3 000 zaken voor verschillende rechtbanken en werden er 30 nieuwe juridische ambtenaren opgeleid; Informatie ontvangen van Nederland in het kader van het bezoek aan Nederland.

[59] Informatie verstrekt door de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland.

[60] Zie vorige voetnoot.

II. CORRUPTIEBESTRIJDING

De bevoegdheid om corruptie te onderzoeken en te vervolgen wordt gedeeld door verschillende autoriteiten, waaronder de Rijksrecherche[61] (NIID) (onderzoekt omkoping van ambtenaren), de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) (onderzoekt financiële misdrijven, met inbegrip van buitenlandse en niet-ambtelijke omkoping), het Openbaar Ministerie (vervolgt omkoping van ambtenaren) en het Functioneel Parket (vervolgt niet-ambtelijke en buitenlandse omkoping). De verantwoordelijkheid voor de preventie van corruptie ligt verspreid over veel verschillende actoren[62]. Er is geen algemeen agentschap voor corruptiebestrijding dat verantwoordelijk is voor de repressie en/of preventie van corruptie. Binnen de rechtshandhavingsinstanties werken de gespecialiseerde teams voor corruptiebestrijding en inlichtingen onverminderd samen.

Nederland wordt door deskundigen en leidinggevenden in het bedrijfsleven als een van de minst corrupte landen binnen en buiten de EU gezien. In de corruptieperceptie-index 2022 van Transparency International scoort Nederland 80/100, waarmee het in de Europese Unie op de vierde plaats en wereldwijd op de achtste plaats staat[63]. Deze perceptie is de afgelopen vijf jaar relatief stabiel[64] gebleven. Uit de speciale Eurobarometer over corruptie uit 2023 blijkt dat 47 % van de respondenten corruptie als een in eigen land wijdverbreid fenomeen beschouwt (EU-gemiddelde: 70 %) en dat 4 % van de respondenten zich in het dagelijkse leven persoonlijk getroffen voelt door corruptie (EU-gemiddelde: 24 %)[65]. Wat de bedrijven betreft, beschouwt 50 % corruptie als een wijdverbreid fenomeen (EU-gemiddelde: 65 %) en 14 % als een probleem bij het zakendoen (EU-gemiddelde: 35 %)[66]. Voorts vindt 51 % van de respondenten dat het aantal met succes vervolgde zaken volstaat om corruptiepraktijken te ontmoedigen (EU-gemiddelde: 32 %)[67] en vindt 38 % van de ondernemingen dat burgers en bedrijven die betrapt worden op het omkopen van een hoge ambtenaar, adequaat worden gestraft (EU-gemiddelde: 30%)[68].

---

[61] Als opsporingsdienst valt de *Rijksrecherche* onder het gezag en de leiding van het College van procureurs-generaal van het Openbaar Ministerie.

[62] Dergelijke actoren omvatten zowel het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties als individuele gemeenten, het NIID, het klokkenluidersorgaan en anderen.

[63] Transparency International (2023), Corruption Perceptions Index 2022, blz. 2-3. Om de perceptie van corruptie weer te geven, worden de volgende categorieën gebruikt: laag (de score voor de perceptie onder deskundigen en bedrijfsleiders van corruptie in de overheidssector is hoger dan 79); relatief laag (score tussen 79 en 60), relatief hoog (score tussen 59 en 50), hoog (score lager dan 50).

[64] In 2018 was de score 82, tegenover 80 in 2022. We spreken van een significante toe-/afname wanneer de score de laatste vijf jaar met meer dan vijf punten verandert; bij een verandering van 4-5 punten spreken we van een verbetering/verslechtering en bij een verandering van 1-3 punten van een betrekkelijk stabiele situatie.

[65] Speciale Eurobarometer 534 over corruptie (2023). De Eurobarometer-gegevens over de perceptie en ervaring van burgers op het gebied van corruptie worden jaarlijks bijgewerkt. De vorige dataset was de Speciale Eurobarometer 523 (2022).

[66] Flash Eurobarometer 524 over de houding van het bedrijfsleven ten opzichte van corruptie in de EU (2023). De Eurobarometer-gegevens over de houding van het bedrijfsleven ten opzichte van corruptie worden jaarlijks bijgewerkt. De vorige gegevensverzameling was Flash Eurobarometer 507 (2022).

[67] Speciale Eurobarometer 534 over corruptie (2023).

[68] Flash Eurobarometer 524 over de houding van het bedrijfsleven ten opzichte van corruptie in de EU (2023).

De regering is begonnen met raadplegingen voor een versterkt anticorruptiebeleid. Nederland heeft nog steeds geen algemeen corruptiebestrijdingsbeleid[69]. Wel startte de regering in oktober 2022 met breed overleg over hoe het algemeen corruptiebestrijdingsbeleid verder kan worden versterkt[70]. Het Platform corruptiebestrijding is bedoeld om de samenwerking en informatie-uitwisseling tussen corruptiebestrijders binnen de regering te bevorderen, maar het werd stopgezet tijdens de COVID-19-pandemie en heeft zijn taken sindsdien niet meer hervat. De regering denkt momenteel na over hoe het platform het best kan worden geheroriënteerd en versterkt[71]. Verschillende netwerken, waaronder het Netwerk Weerbaar Bestuur en het Platform Integriteitsmanagement blijven in plaats en helpen bij het beheer van verschillende aspecten van het corruptiebestrijdingsbeleid[72]. Er blijft bezorgdheid bestaan over het gebrek aan adequate criminalisering van de handel in invloed in het Nederlands wettelijk kader[73].

Het blijft een strategische prioriteit te voorkomen dat criminele organisaties door middel van corruptie infiltreren in het openbaar bestuur en de politie. Het uitgebreide programma gericht op de bestrijding van georganiseerde ondermijnende criminaliteit – die wordt gedefinieerd als criminaliteit die het Nederlandse bestel en de Nederlandse instellingen aantast, onder meer door corruptie van rechtshandhavers en andere ambtenaren – is in 2020 van start gegaan en wordt verder ontwikkeld[74]. In totaal is jaarlijks een structureel bedrag van 694 miljoen EUR beschikbaar voor de bestrijding van georganiseerde ondermijnende criminaliteit, die vooral is gericht op het verstrekken van voldoende middelen aan de verschillende rechtshandhavingsinstanties. Slechts een deel van deze middelen is specifiek bestemd voor maatregelen in de strijd tegen corruptie[75]. Zo worden er bijvoorbeeld binnen een specifiek actieplan voor de belangrijkste havens, dat verschillende logistieke hubs ondersteunt in de strijd tegen subversieve georganiseerde misdaad, specifieke maatregelen voor corruptiebestrijding uitgevoerd, zoals het verkennen van het screenen van beroepen met een hoog risico in havens (en het uitvoeren van deze maatregelen)[76]. Er loopt een onderzoek naar de mogelijkheid of juridische en operationele veranderingen naar het voorbeeld van de Italiaanse antimaffia-aanpak zouden bijdragen aan de Nederlandse strafrechtelijke aanpak van de georganiseerde misdaad[77] en onderzoek naar corruptierisico's in de belangrijkste havens van Rotterdam en

---

69 Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 8. Daarnaast heeft Nederland een lage score op de OESO Public Integrity Indicator voor de kwaliteit van het strategisch kader, omdat er geen gevestigde strategie is.

70 Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van het bezoek aan Nederland en input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 11.

71 Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 8 en Ministerie van Buitenlandse Zaken, Appreciatie van het kabinet van het Verslag over de rechtsstaat 2022 van de Europese Commissie, blz. 9.

72 Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 8.

73 Zie vorige voetnoot, blz. 9.

74 Verslag over de rechtsstaat 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 8-9 en verslag over de rechtsstaat 2021, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 6-7 en verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 8-9.

75 Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van het bezoek aan Nederland en input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 9.

76 Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van het bezoek aan Nederland en input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 18.

77 Het onderzoek belicht met name de aspecten van een betere landelijke coördinatie met betrekking tot georganiseerde ondermijnende criminaliteit en het belang van getuigenbescherming en confiscatie-maatregelen. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (2023), Italiaanse antimaffiawetgeving inspiratiebron voor Nederlandse aanpak van georganiseerde criminaliteit

Schiphol is nog[78] in uitvoering. Belanghebbenden geven aan dat de huidige maatregelen grotendeels repressief zijn, soms zonder voldoende rekening te houden met preventieve aspecten[79].

Het onderzoek naar en de vervolging van met corruptie verband houdende misdrijven is efficiënt en er werd een nieuwe samenwerkingsstructuur opgezet die zich richt op corruptie in verband met georganiseerde misdaad. Onderzoek naar en vervolging van met corruptie verband houdende misdrijven verlopen nog steeds naar behoren, ook in zaken op hoog niveau; rechercheurs en aanklagers maken geen melding van directe belemmeringen[80]. Hoewel de oprichting van een multidisciplinair interventieteam in de strijd tegen georganiseerde ondermijnende criminaliteit al lange tijd gepland was[81], hebben de autoriteiten de oprichting ervan stopgezet na teleurstellende resultaten van een proefproject. In plaats daarvan werd er een meer flexibele samenwerkingsstructuur - de Nationale Samenwerking tegen Ondermijnende Criminaliteit (NSOC) - opgezet tussen verschillende overheidsdiensten.[82] De NSOC zal zich voornamelijk richten op de aanpak van criminele geldstromen en de onderliggende bedrijfsstructuren, met kwesties als onder meer witwassen en corruptie. Elke overheidsdienst blijft verantwoordelijk voor zijn eigen onderzoekstaken[83]. Het "Sterke Luchthaven" programma op Schiphol richt zich verder op het melden van mogelijke gevallen van corruptie[84]. Problemen met datalogging[85] - om corrupte ambtenaren te identificeren die zonder toestemming toegang hebben tot bepaalde informatie in officiële databases. Dit bemoeilijkt het onderzoek naar en de vervolging van gevallen van infiltratie van georganiseerde ondermijnende criminaliteit[86]. Wat openbare aanbestedingen betreft, blijkt uit de Flash Eurobarometer over de houding van bedrijven ten opzichte van corruptie in de EU dat 19 % van Nederlandse bedrijven (EU-gemiddelde van 26 %) denkt dat corruptie hen de afgelopen drie jaar in de praktijk verhinderde overheidsopdrachten of openbare aanbestedingen binnen te halen[87].

---

78 Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 9.

79 Informatie ontvangen van Transparency International in het kader van het bezoek aan Nederland.

80 Informatie verkregen van de gezamenlijke vergadering met rechtshandhavingsinstanties en het openbaar ministerie in het kader van het bezoek aan Nederland. Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 8 en verslag over de rechtsstaat 2021, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 6-7 en verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 9-10.

81 Verslag over de rechtsstaat 2021, hoofdstuk over Nederland, blz. 6-7, en verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 9-10.

82 Binnen het NSOC werken politie, Openbaar Ministerie, Belastingdienst en Douane, FIOD, Koninklijke Marechaussee en andere onderdelen van het ministerie van Defensie samen om aan de hand van gedeelde informatie nieuwe methoden te ontwikkelen om criminele structuren en hun verdienmodellen te ontwrichten.

83 Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van het bezoek aan Nederland en input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 20.

84 Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 21.

85 Met name lijken sommige IT-systemen niet in staat om op adequate wijze de identiteit van personen te achterhalen die op ongeoorloofde wijze toegang krijgen tot gegevens.

86 De *Rijksrecherche* doet regelmatig aanbevelingen aan de betrokken instellingen om het inloggen op IT-systemen te verbeteren bij het opsporen van dergelijke gevallen. Informatie ontvangen van de gezamenlijke vergadering met rechtshandhavingsinstanties en het Openbaar Ministerie in het kader van het bezoek aan Nederland. De media berichtten over een specifiek geval waarin de belastingdienst moeite had om een corrupte werknemer te identificeren. Zie NOS, Belastingdienst kan zoekopdrachten van medewerkers niet terughalen.

87 Flash Eurobarometer 524 over de houding van het bedrijfsleven ten opzichte van corruptie in de EU (2023). Dit is 7 procentpunten lager dan het EU-gemiddelde.

Hoewel het werk aan het verbeteren van het onderzoek, de vervolging en de arbitrage van buitenlandse omkopingszaken doorgaat, zijn er nog steeds problemen verbonden aan dergelijke complexe zaken. Er blijft enige bezorgdheid bestaan over de effectieve handhaving van buitenlandse omkopingszaken in Nederland, zoals blijkt uit de OESO[88]. De autoriteiten erkennen de bezorgdheid over het handhaven, maar stellen dat het opsporing en onderzoeken van buitenlandse omkopingszaken prioritair blijft voor het openbaar ministerie[89]. De transparantie in buitengerechtelijke schikkingen in het kader van buitenlandse omkopingszaken werd verbeterd, aangezien er voortaan samenvattingen van zaken worden gepubliceerd[90], hoewel de OESO ook aangeeft dat er meer gedaan kan worden, omdat niet alle schikkingen onder de nieuwe transparantieregels vallen[91]. Er is nog steeds geen volledige rechtszekerheid over buitengerechtelijke schikkingen, aangezien er weliswaar een adequate overgangsregeling[92] van kracht is, maar de definitieve wetswijziging nog op zich laat wachten[93]. Er werd een onderzoek naar zelfmelden[94] van buitenlandse omkopingszaken afgerond[95]. Hierin wordt de waarde van zelfonderzoek en zelfmelden erkend, maar ook gewaarschuwd voor mogelijke risico's, die variëren van schade aan en aansprakelijkheid van het bedrijf tot de betrouwbaarheid van informatie die wordt doorgegeven aan het openbaar ministerie. Het onderzoek concludeert dat het relevant zou zijn als er meer regelgeving kwam over zelfmelden en zelfonderzoek, met name over de rol van advocaten en het tijdbestek en de reikwijdte van dergelijke rapporten en onderzoeken[96]. De regering zal de resultaten van het onderzoek in overweging moeten nemen, aangezien een aanbeveling van de OESO over dit

[88] OESO (2022), Fase 4 evaluatie van Nederland - tweejaarlijks follow-up rapport, blz. 3-4. De OESO uitte enige bezorgdheid over de handhaving van buitenlandse omkopingszaken in haar recente rapport. "De Werkgroep is echter bezorgd over het aanhoudend lage niveau van handhavingsactiviteiten van buitenlandse omkoping in Nederland, vooral gezien de omvang en het specifieke risicoprofiel van de Nederlandse economie. De Werkgroep is ook bezorgd over het mogelijk gebrek aan middelen bij het Nederlandse Openbaar Ministerie (OM) en zal deze kwestie blijven volgen in het licht van de door de regering aangekondigde voorstel tot verhoging van de financiering. [...] In totaal heeft Nederland sinds de inwerkingtreding van het misdrijf buitenlandse omkoping meer dan 20 jaar geleden, vijf onderzoeken naar buitenlandse omkoping afgerond met sancties door middel van een niet-procesresolutie en er werd geen enkele zaak afgesloten na een strafrechtelijke veroordeling tijdens een rechtszaak."

[89] Het ministerie wijst met name op de algemene toename van justitiële middelen. Ministerie van Justitie (2022), Nota over het opvolgingsrapport van de OESO Anti-corruptiewerkgroep, blz. 2.

[90] Ministerie van Justitie (2022), Nota over het opvolgingsrapport van de OESO Anti-corruptiewerkgroep, blz. 3.

[91] OESO (2022), Fase 4 evaluatie van Nederland - tweejaarlijks follow-up rapport, blz. 6.

[92] Als tussenoplossing werd een onafhankelijke toetsingscommissie ingesteld om dergelijke schikkingen goed te keuren. Maar met het oog op een volledige rechtszekerheid zijn er wetgevingshervormingen nodig voor de invoer van een stelsel van gerechtelijk toezicht op niet-procesresoluties, dat momenteel nog in behandeling is.

[93] Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 10 en OESO (2022), Fase 4 evaluatie van Nederland - tweejarig follow-up rapport, blz. 6.

[94] "Zelfmelden" is de term die wordt gebruikt voor bedrijven die zich vrijwillig melden wanneer ze onregelmatigheden ontdekken bij huidige of voormalige werknemers in het kader van buitenlandse omkoping.

[95] Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (2023), Nieuwbericht - Wat zijn opbrengsten en risico's van zelfonderzoek en zelfmelden bij fraude en corruptie?

[96] Zie vorige voetnoot.

onderwerp nog uitstaande is[97]. Juridische problemen bij het gebruik van grote datasets zijn nog steeds van invloed op de duur van sommige onderzoeken naar buitenlandse omkoping[98].

De wetgeving inzake de screening van politieagenten en de nieuwe integriteitswet voor lokale overheden zijn in werking getreden. De uitvoeringsbepalingen van de nieuwe wet inzake de verbeterde screening van politieagenten en externe door de politie ingehuurde adviseurs zijn op 1 januari 2023 in werking getreden[99]. De speciale integriteitsmanager binnen de politie gaat verder met het mainstreamen van integriteit en het bestrijden van corruptie binnen het hele politiekorps[100]. Verder onderzoek naar corruptierisico's binnen de politie is nog gaande[101]. Op 1 januari 2023 trad ook de wet in werking ter versterking van de integriteit van[102] lokale en regionale overheden[103]. Ambtenaren van lokale overheden moeten nu hun belangen en bezittingen aangeven. Er gelden strengere regels voor belangenconflicten en de rol van de commissaris van de Koning op het gebied van integriteitskwesties op lokaal niveau[104] werd uitgebreid[105]. Er is een aanvullende wetgeving in voorbereiding om het voor bepaalde lokale bestuurders verplicht te stellen een risicobeoordeling te ondergaan[106].

Er is veel vooruitgang geboekt door het goedkeuren van een nieuwe gedragscode voor bewindspersonen. In het Verslag over de rechtsstaat 2022 werd Nederland aanbevolen "een Gedragscode voor bewindspersonen aan te nemen met regels voor geschenken, nevenactiviteiten en lobbyen, en voor effectief monitoren en sanctioneren"[107]. De regering nam een dergelijke Gedragscode voor bewindspersonen aan in december 2022[108]. De Gedragscode is een uitgebreid document waarin alle huidige integriteitsregels voor ministers zijn gebundeld. Deze vloeien voort uit Kamerbrieven, de Gedragscode Integriteit Rijk (GIR) en de Gedragscode openbaar bestuur. Deze omvat bepalingen over belangenconflicten en integriteitgerelateerde zaken (bijvoorbeeld geschenken, nevenactiviteiten, contacten met

---

97 Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 22. Een aanbeveling van de OESO over dit onderwerp blijft onvervuld. Zie OESO (2022), Fase 4 evaluatie van Nederland - tweejaarlijks follow-up rapport, blz. 5-7.

98 Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 10, Informatie ontvangen uit gezamenlijke bijeenkomst met rechtshandhavingsinstanties en openbaar ministerie in het kader van het bezoek aan Nederland en Input uit Nederland voor Verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 22. Dit heeft ook betrekking op het wettelijk verschoningsrecht (zie deel I). In wezen claimen defensieadvocaten routinematig wettelijk verschoningsrecht ten opzichte van bepaalde datasets, wat soms een volledig onderzoek verhindert.

99 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Appreciatie van de regering van de Europese Commissie Verslag over de rechtsstaat 2022, blz. 12 en Informatie verkregen uit een gezamenlijke bijeenkomst met rechtshandhavingsinstanties en het openbaar ministerie in het kader van het bezoek aan Nederland. Zie Ministerie van Justitie en Veiligheid, Besluit over screening ambtenaren van politie en politie-externen van 3 oktober 2022.

100 Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 10-11, en informatie ontvangen van de politie in het kader van het aan Nederland.

101 Zie vorige voetnoot.

102 Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 11.

103 Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 15.

104 De Commissaris van de Koning vertegenwoordigt de regering op provinciaal niveau.

105 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Wet bevorderen integriteit en functioneren decentraal bestuur - de belangrijkste wijzigingen per 1 januari 2023.

106 Lokale overheden worden al aangemoedigd om dergelijke risicoanalyses vrijwillig toe te passen in afwachting van de volledige wetgeving. Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 15.

107 Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 2.

108 Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6-7 en 14, en schriftelijke bijdrage van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in het kader van het bezoek aan Nederland. De gedragscode is openbaar.

externe partijen en financiële activa), zowel tijdens hun ambtstermijn als voorafgaand aan de aanvaarding ervan. Het onderwerp integriteit zal jaarlijks op de regeringsvergadering worden besproken en er zal een specifieke integriteitstraining worden ontwikkeld[109]. Er werd echter geen onafhankelijk toezichts- en sanctiemechanisme gekoppeld aan de code, naar aanleiding van het advies van de Raad van State dat een extern toezichts- en sanctieorgaan in strijd zou kunnen zijn met de grondwet. Volgens de Raad van State kan het parlement zijn controlefunctie uitoefenen (als een de facto "intern" toezichtsmechanisme), aangezien regeringsleden moeten aftreden als ze het vertrouwen van een parlementaire meerderheid verliezen[110]. Het zou dus aan het parlement zijn om verdere stappen hiertoe te ondernemen. Het openbaar maken van activa en belangen blijft op zich vooral een individuele verantwoordelijkheid van personen die in aanmerking komen voor een post op ministerieel niveau[111]. In de aanbeveling van de Greco werd specifiek gevraagd om een sanctiemechanisme[112]. Het maatschappelijk middenveld verwelkomde de code als een goede stap voorwaarts[113]. Een integriteitsadviseur voor ministers en staatssecretarissen zal naar verwachting medio 2023 worden benoemd[114]. Aangezien de Gedragscode is aangenomen, is er sprake van een grote vooruitgang in de uitvoering van de aanbeveling uit het Verslag over de rechtsstaat 2022.

Er werd een alomvattend integriteitsbeleid aangenomen door de regering. De regering nam een integriteitsbeleid voor publieke functies aan op 25 april 2023. Het document, dat de eerste tekst van die aard is in 20 jaar, zet een uitgebreide visie uiteen om de integriteit van ambtenaren en politici te waarborgen[115]. Het beleid is vooral gericht op het opzetten van een algemeen kader voor integriteit en op het creëren en handhaven van een integriteitscultuur binnen het ambtenarenapparaat en de regering. Er moeten algemene regels worden ingevoerd, maar deze moeten flexibel zijn en waar nodig van geval tot geval worden toegepast[116]. Het beleid hervat tevens de lopende hervormingen op het gebied van draaideuren en lobbyen.

Er werd voor het eerst een parlementslid gesanctioneerd wegens het schenden van integriteitsregels. Met betrekking tot de integriteit van parlementsleden heeft het College van onderzoek integriteit (dat klachten in behandeling neemt die verband houden met de gedragscode voor parlementsleden[117]) 314 klachten binnen gekregen in 2022, hoewel slechts 10 ervan ontvankelijk waren[118]. Twee gevallen gingen over het niet melden van buitenparlementaire functies door hetzelfde parlementslid, wat leidde tot een schorsing voor een week door het presidium van het Parlement. Dit was de eerste keer dat een parlementslid

[109] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6-7 en 14, en schriftelijke bijdrage van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in het kader van het bezoek aan Nederland.
[110] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6-7 en Raad van State (2022), Samenvatting voorlichting sanctionering gedragscode voor bewindspersonen.
[111] Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 12.
[112] Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 12 en Vijfde evaluatieronde van de Greco – Evaluatierapport, punt 66-70.
[113] Informatie ontvangen van Transparency International in het kader van het bezoek aan Nederland.
[114] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 12.
[115] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Integriteitsbeleid in publieke functies, blz. 1-2.
[116] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Integriteitsbeleid in publieke functies, blz. 8-16
[117] Verslag over de rechtsstaat 2021, hoofdstuk over Nederland, blz. 8.
[118] Vergeleken met 108 klachten in 2022. College van onderzoek integriteit (2023), Jaarverslag 2022, blz. 4-5.

werd gesanctioneerd voor het schenden van integriteitsregels[119]. Het maatschappelijk middenveld heeft opgeroepen tot het geven van sanctiebevoegdheid aan een onafhankelijk orgaan, zoals het College, en uitte kritiek op de duur van de sanctie voor dit eerste geval[120]. Het college kan zelf geen sancties opleggen, maar kan het presidium van het parlement wel aanbevelen dit te doen. Het college geeft ook aan enige problemen te ondervinden bij het onderzoeken van klachten over buitenparlementaire inkomsten, aangezien het zich alleen kan baseren op openbare bronnen[121]. In de media werd gemeld dat parlementsleden hun extra inkomsten vaak pas na de wettelijke termijn daarvoor melden[122].

Er werd enige vooruitgang geboekt met het herzien van regels inzake draaideuren, aangezien de hervorming van de wetgeving vordert, maar aangezien de doeltreffendheid van het mechanisme berust op individuele verantwoordelijkheden en niet-bindende adviezen kan dit beperkt worden. In het Verslag over de rechtsstaat 2022 werd Nederland aanbevolen tot "herziening van de regels inzake draaideurpraktijken waarbij voormalige ministers en staatssecretarissen betrokken zijn, met inbegrip van een afkoelingsperiode van twee jaar en beperkingen op betaalde activiteiten, af te ronden". Zoals het afgelopen jaar werd aangekondigd[123], werkt de regering aan een wetsvoorstel om de hervorming van de 'draaideur' regels te voltooien. Dit voorstel werd in december 2022 ingediend voor openbare raadpleging[124]. In essentie zouden voormalige regeringsleden – gedurende twee jaar na het verlaten van hun functie – verplicht zijn om advies te vragen over een nieuwe baan indien hun nieuwe functie een management- of lobbyfunctie zou zijn in de particuliere en semi-particuliere sector. Een adviescommissie zou dan een advies uitbrengen, dat openbaar zou worden gemaakt als het advies niet wordt gevolgd door het voormalige regeringslid[125]. Het systeem zou echter bijna geheel berusten op individuele verantwoordelijkheid, aangezien er geen mechanisme bestaat dat verifieert of het voormalige regeringslid een advies aanvraagt wanneer dat van toepassing is. Dit zou de doeltreffendheid van het systeem mogelijk kunnen ondermijnen. Bovendien is het advies niet bindend en in geval van niet-naleving is het enige afschrikmiddel de publicatie ervan. Aangezien er geen verdere handhaving is voorzien in geval van niet-

[119] College van onderzoek integriteit (2022), Klacht over niet registreren nevenfunctie en eventuele neveninkomsten bij Amsterdam Media Group door Kamerleden Baudet, Van Meijeren en Jansen; College van onderzoek integriteit (2022), Klacht over het niet registreren van buitenparlementaire functies door kamerlid Baudet en NOS (2022), Grote meerderheid Tweede Kamer stemt voor week schorsing Baudet.

[120] Schriftelijke bijdrage van het College van onderzoek integriteit in het kader van het bezoek aan Nederland, informatie ontvangen van Transparency International in het kader van het bezoek aan Nederland en NOS (2022), Baudet geschorst, maar Kamer maakt zich meer zorgen om zijn complottheorieën.

[121] Schriftelijke bijdrage ontvangen van het College van onderzoek integriteit in het kader van het bezoek aan Nederland.

[122] Uit een verzoek van media om toegang tot informatie bleek dat wel 90 parlementsleden of oud-parlementsleden de wettelijke aangiftetermijn missen. NOS (2022), Tientallen Kamerleden melden neveninkomsten niet op tijd.

[123] Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 12 en Vijfde evaluatieronde van de Greco – Evaluatierapport, aanbevelingen vi punt 96. Dit volgt op een aanbeveling van de Greco, die Nederland had opgeroepen dat er "algemene regels betreffende beperkingen na uitdiensttreding worden ingevoerd voor personen die de hoogste leidinggevende functies bekleden en die na het einde van hun functie in de publieke sector in de private sector een nieuwe betrekking zoeken en/of op het punt staan die betrekking te aanvaarden".

[124] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6 en Overheid.nl (2022), Openbare consultatie - Wet regels gewezen bewindspersonen.

[125] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6.

naleving, zou dit de doeltreffendheid van het mechanisme kunnen beperken[126]. Het voorstel is nog in een vroeg stadium en zal naar verwachting niet vóór eind 2023 naar het parlement gaan[127]. De Gedragscode (zie hierboven) zal worden aangepast zodra de wet is aangenomen[128]. Daarom werd er enige vooruitgang gemaakt met het uitvoeren van de aanbeveling in het Verslag over de rechtsstaat 2022, aangezien de regels nog moeten worden afgerond.

De regering heeft een bijgewerkt beleid aangekondigd over transparantie van lobbyende bewindspersonen, hoewel er geen transparantieregister wordt ingevoerd. Nederland beschikt sinds 2012 over een vrijwillig en openbaar lobbyregister voor de Tweede Kamer[129]. Naar aanleiding van een in december 2022 gepubliceerd onderzoek over het opzetten van een transparantieregister voor bewindspersonen[130] heeft de regering in mei 2023 een bijgewerkt beleid opgezet voor het lobbyen van bewindspersonen[131]. Het beleid roept niet op tot de oprichting van een transparantieregister, maar voorziet in zachtere maatregelen, zoals een meer systematische publicatie van de agenda's van bewindspersonen en het opnemen van een wetgevingsvoetafdruk in alle wetten. Het blijft de individuele verantwoordelijkheid van elke minister of staatssecretaris om deze bepalingen toe te passen[132]. Onder de redenen om geen transparantieregister in te voeren noemt de regering de moeilijkheid van het definiëren van een "lobbyist" en haar twijfels over de doeltreffendheid van een dergelijk register, hoewel zij de redenen niet onderbouwt[133]. Het maatschappelijk middenveld uitte kritiek op de bestaande regels - waaronder het vrijwillige lobbyregister van de Tweede Kamer - omdat ze niet transparant genoeg zijn wat betreft contacten met lobbyisten, en deed aanbevelingen voor het invoeren van een verplicht transparantieregister en van aanvullende maatregelen zoals een onafhankelijke autoriteit en een ethische code voor lobbyisten, die zowel voor het parlement als de regering zou gelden[134]. De nieuwe gedragscode voor bewindspersonen is al voorzien van transparantiebepalingen over contacten met derden, waaronder het advies om agenda's openbaar te maken. Dit valt echter nog steeds onder de individuele verantwoordelijkheid van elke minister[135]. De geplande wetgeving over draaideuren zou formeel een verbod op lobbyen instellen voor voormalige bewindspersonen om gedurende een periode van twee jaar hun eigen voormalige ministerie te benaderen, ofschoon dit al is geregeld via een ministeriële brief[136].

---

[126] Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie en Veiligheid en van Transparency International in het kader van het bezoek aan Nederland. "Naming and shaming" wordt gezien als het belangrijkste sanctiemechanisme onder deze wetgeving.

[127] Informatie ontvangen van het ministerie van Justitie en Veiligheid in het kader van het bezoek aan Nederland.

[128] Regering (2022), Gedragscode bewindspersonen, blz. 13.

[129] Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2020, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 10, en het verslag over de rechtsstaat 2021, hoofdstuk over Nederland, blz. 8.

[130] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 13. In het onderzoek werden vragen behandeld zoals definitie, administratieve lasten en wettige invloed.

[131] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 13 en informatie ontvangen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in het kader van het bezoek aan Nederland en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Kabinetsreactie op het onderzoek "Kaderstelling belangenbehartiging".

[132] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Kabinetsreactie op het onderzoek "Kaderstelling belangenbehartiging".

[133] Zie vorige voetnoot.

[134] Transparency International Nederland (2023), Lifting the lid on lobbying, blz. 7-9

[135] Regering (2022), Gedragscode bewindspersonen, blz. 11-12.

[136] Schriftelijke bijdrage van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in het kader van het bezoek aan Nederland en input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6. De ministeriële brief werd besproken in het Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 12-13.

De wet financiering politieke partijen werd herzien voor meer transparantie. De gewijzigde Wet financiering politieke partijen trad op 1 januari 2023 in werking en voerde een verbod in op buitenlandse giften, meer transparantie en een meldingsplicht voor giften aan politieke partijen[137]. De regering heeft een afzonderlijk wetsontwerp over politieke partijen ter openbare raadpleging voorgelegd, dat nu op goedkeuring van de regering wacht. De wet wil een verdere versterking van de transparantie invoeren met betrekking tot het aanvragen van overheidssubsidies door partijen, transparantie over politieke advertenties en over de interne organisatie van partijen. Bovendien zou er een onafhankelijke autoriteit worden opgericht die zou moeten toezien op het naleven van de regels. Handhaving zou een verbod kunnen bevatten van partijen die de democratie ondermijnen[138]. Het maatschappelijk middenveld heeft deze hervormingen verwelkomd[139].

De Wet bescherming klokkenluiders onderging een grondige wijziging, hoewel belanghebbenden nog steeds ruimte voor verdere verbetering zien. Nieuwe Wet bescherming klokkenluiders ter omzetting van de Klokkenluidersrichtlijn (EU) die op 18 februari 2023 in werking trad, waarbij sommige bepalingen pas later in werking treden omdat zij verdere uitvoering vereisen[140]. Na wijzingen door regering en parlement kreeg de definitieve wet een breder toepassingsgebied dan in het oorspronkelijke regeringsvoorstel, met onder meer een specifieker mandaat van de Klokkenluidersautoriteit en een mogelijkheid voor anonieme meldingen (na verdere uitvoeringswetgeving)[141]. Reacties van belanghebbenden waren gericht op het beperkte toepassingsgebied van de wet en het gebrek aan steun voor klokkenluiders[142] Naar aanleiding van de Evaluatie Wet Huis voor klokkenluiders (2020) en de wensen van het parlement gaf de regering aan dat verdere wetgeving inzake klokkenluiders, met onder meer de oprichting van een ondersteuningsfonds voor klokkenluiders, gepland is voor 2023[143].

III. PLURIFORMITEIT EN VRIJHEID VAN DE MEDIA

Grondwettelijke en wettelijke waarborgen blijven een hoge mate van mediavrijheid in Nederland ondersteunen, onder meer dankzij het functioneel onafhankelijke Commissariaat voor de Media en de grote bestuurlijke en financiële onafhankelijkheid van de publieke media. Er werd in september 2022 een nieuw adviescollege opgericht om pluraliteit te bevorderen door middel van een herziene beoordeling van de criteria voor toelating en verantwoording voor nieuwe en bestaande publieke media-aanbieders. De Wet Openbaarheid van Bestuur regelt de toegang tot informatie bij openbare autoriteiten en organen[144].

[137] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 14; Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 13 en Regering (2022), Eerste Kamer stemt in met wijziging Wet financiering politieke partijen.

[138] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 14.

[139] Informatie ontvangen van Transparency International in het kader van het bezoek aan Nederland.

[140] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Wet op bescherming klokkenluiders is in werking getreden.

[141] Sommige bepalingen, zoals anonieme meldingen, gaan verder dan de vereisten van de EU-richtlijn. Schriftelijke bijdrage van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in het kader van het bezoek aan Nederland.

[142] BNR (2022), "Transparency International: "Nieuwe klokkenluider-wet tandeloze tijger"" en informatie ontvangen van Transparency International in het kader van het bezoek aan Nederland.

[143] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 16.

[144] Nederland staat op de 6e plaats in de World Press Freedom Index 2023 van Reporters Without Borders, vergeleken met de 28e plaats in het jaar daarvoor.

Het Nederlandse Commissariaat voor de Media werkt onafhankelijk voort en beschikt hiervoor over adequate middelen. Er hebben zich geen veranderingen voorgedaan met betrekking tot de functionele onafhankelijkheid van het *Commissariaat voor de Media* of zijn financiële situatie, die adequaat wordt geacht voor het uitvoeren van zijn taken[145].

De eerder vastgestelde uitdagingen met betrekking tot de transparantie van media-eigendom zijn nog steeds actueel. Hoewel het Commissariaat voor de Media de *Mediamonitor* blijft uitgeven en zo informatie over media-eigendom beschikbaar maakt onder het publiek, kan deze niemand dwingen tot het verstrekken van informatie. Onlangs weigerde een grote marktspeler zijn eigendomsinformatie te delen[146]. De nieuwsmediasector is nog steeds gekenmerkt door een hoge marktconcentratie: drie bedrijven bezitten 74 % van het marktaandeel in de radiosector en 77 % in de tv-sector; 94 % van het marktaandeel in de krantensector is verdeeld over twee bedrijven[147]. Daarom concludeert de Monitor voor de pluriformiteit van de media tot een zeer hoog risico op mediaconcentratie[148]. Daarentegen werd de geplande fusie tussen de rivaliserende mediabedrijven RTL en Talpa[149] geblokkeerd door de mededingingsautoriteit, omdat dit hogere prijzen voor de consumenten zou hebben opgeleverd[150]. Het Commissariaat voor de Media werd tijdens dit proces op dezelfde wijze als particuliere belanghebbenden geraadpleegd[151].

De onafhankelijkheid van het bestuur en de financiering van de publieke media is gewaarborgd en er is een nieuw adviescollege ingesteld om pluraliteit te waarborgen. Het Nederlandse publieke omroepbestel bestaat traditioneel uit verschillende omroepen die verschillende groepen in de samenleving vertegenwoordigen. Momenteel zijn er 13, met een Stichting Nederlandse Publieke Omroep (NPO) als bestuursorgaan, belast met het verdelen en financieren van zendtijd[152]. Tot aan zomer 2022 was er niets veranderd met betrekking tot het bestuur en is er voldoende financiering aanwezig voor de publieke omroepen[153]. In september 2022 kwam de regering met een nieuw beoordelingssysteem voor (toekomstige) nationale publieke omroepen en richtte een adviescollege op om advies te verstrekken over de criteria voor toelating en verantwoording. De regering heeft als doel de pluraliteit te bevorderen[154]. Momenteel is het enige criterium voor toelating het aantal betalende leden onder de burgers, wat twijfel oproept of een toekomstige omroep een bepaalde groep van de samenleving

[145] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 24; Bijdrage van het Commissariaat voor de Media voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 15; Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 14.

[146] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van het Commissariaat voor de Media.

[147] 2023 Media Pluralism Monitor, landverslag voor Nederland, blz. 14, waarbij ook wordt opgemerkt dat deze ontwikkeling zich heeft uitgebreid naar de online sector.

[148] 2023 Media Pluralism Monitor, landverslag voor Nederland, blz. 14.

[149] Zie het verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 14.

[150] Autoriteit Consument & Markt (ACM) (2023), ACM verbiedt overname Talpa door RTL definitief.

[151] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van het Commissariaat voor de Media.

[152] Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 14; Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van de publieke omroep.

[153] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 24-25; Media Pluralism Monitor 2023, landverslag voor Nederland, blz. 17. Zie voor een beschrijving het Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 14-15. Volgens de Flash Eurobarometer van het Europees Parlement: News & Media Survey 2022 (blz. 37) 57 % van de respondenten in Nederland verklaarde vertrouwen te hebben in publieke tv- en radiozenders, wat boven het EU-gemiddelde van 49 % ligt.

[154] Brief van de Nederlandse staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan het parlement van 9 september 2022; Kadernota van het adviescollege van 15 december 2022, blz. 1; Informatie ontvangen van het Commissariaat voor de Media in het kader van het bezoek aan Nederland.

vertegenwoordigt[155]. Er worden definitieve aanbevelingen van het adviescollege verwacht voor juli 2023 en eventuele wetswijzigingen zouden in de zomer van 2025 van kracht kunnen worden[156]. De NPO kan een omroep bovendien sancties opleggen als deze zich niet aan de journalistieke normen houdt die vastgelegd zijn in de "NPO-code" en die door een ombudsman (op niet-bindende wijze) worden geïnterpreteerd[157].

Er is nog altijd kritiek op de toepassing van de nieuwe wetgeving die als doel heeft toegang tot informatie te verbeteren. De Wet Openbaarheid van Bestuur, die in mei 2022 in werking trad[158], voerde een verplichting in om informatie actief openbaar te maken en stelde een adviescollege in dat onder meer als taak heeft advies te geven aan de regering en het parlement over de uitvoering van regelgeving inzake de openbaarmaking van openbare informatie en te bemiddelen tussen overheidsinstanties en journalisten[159] die een klacht indienden bij het college over de toegang tot openbare informatie[160]. Hoewel belanghebbenden de activiteiten van het college positief beoordelen, klagen ze over de tijd die het hen in de praktijk kost om een antwoord te ontvangen op een aanvraag en over het inroepen van uitzonderingen en het uitbrengen van verslagen. Ze melden dat de wettelijke termijn van vier weken, die in complexe gevallen zelfs met nog eens twee weken kan worden verlengd[161], zelden wordt nageleefd[162]. Uit een onderzoek van de Open State Foundation bleek dat de gemiddelde tijd voor een antwoord 167 dagen was in 2022 en dat de autoriteiten nog geen open houding hadden aangenomen ten opzichte van het openbaar maken van informatie[163].

Bedreigingen en fysiek geweld tegen journalisten blijven een punt van zorg, ondanks de aanhoudende inspanningen van de regering om dit fenomeen tegen te gaan. Het Platform ter bevordering van de bescherming en veiligheid van journalisten van de Raad van Europa publiceerde vier waarschuwingen voor Nederland met betrekking tot online bedreigingen en intimidaties, evenals een geval van 'doxing'[164]. Het platform "PersVeilig" voor de ondersteuning van journalisten is een initiatief van de Nederlandse Vereniging van Journalisten

---

[155] Brief van de Nederlandse staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan het parlement van 9 september 2022; Informatie ontvangen van NPO in het kader van het bezoek aan Nederland.

[156] Kadernotitie Adviescollege van 15 december 2022, blz. 11; Informatie ontvangen van de regering in het kader van het bezoek aan Nederland.

[157] Informatie ontvangen van NPO in het kader van het bezoek aan Nederland; Artikel 2.14a van de Mediawet 2008. De laatste sanctie is het intrekken van de vergunning, waartoe NPO de mediaminister in april 2023 verzocht met betrekking tot de nieuwe omroep *Ongehoord Nederland* (zie: NL Times (2023), NPO vraagt intrekking vergunning).

[158] Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 15.

[159] Of andere belanghebbenden die beroepshalve om informatie vroegen.

[160] Hoofdstuk 7 van de Wet Openbaarheid van Bestuur.

[161] Artikel 4.4 van de Wet Openbaarheid van Bestuur.

[162] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van de Nederlandse Vereniging van Journalisten en van de NPO.

[163] Open State Foundation (2023), "Matglas" rapport, blz. 5; de studie concludeert ook dat de termijn in 83 % van de gevallen werd overschreden (blz. 16), hoewel het jaarverslag van de regering over operationeel beheer van mei 2023 een percentage van 61,2 % van de gevallen aangeeft (blz. 68); zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 20.

[164] Platform voor de bescherming van de journalistiek en de veiligheid van journalisten van de Raad van Europa – Nederland. 'Doxing' betekent het publiceren van persoonlijke identificeerbare informatie over een persoon of organisatie, meestal via het Internet. In dit concrete geval werden het huisadres van de journalist en het adres van de school van zijn kinderen op sociale media bekend gemaakt en werd er een nazivlag naar zijn huisadres gestuurd. Het platform publiceerde ook een geval waarbij een journalist van zijn camera en statief werd beroofd en in het gezicht werd geslagen; het motief lijkt hier iets anders te zijn dan bij gebruikelijke aanvallen.

(NVJ) dat adequaat wordt gefinancierd door de regering[165]. Het telde 198 gemelde incidenten in 2022, waaronder 33 gevallen van lichamelijk geweld[166]. In december 2022 publiceerde PersVeilig een onderzoek naar online intimidatie van vrouwelijke journalisten, waaruit bleek dat 82 % van de vrouwelijke journalisten aangaf geconfronteerd te zijn geweest met een vorm van online agressie[167]. PersVeilig is voornemens om vóór de zomer van 2023 een vervolg te geven aan dit onderzoek[168]. Een recent onderzoek in opdracht van de regering doet aanbevelingen voor een striktere naleving van het PersVeilig-protocol door politie en het openbaar ministerie, voor het bevorderen van mediageletterdheid, maatregelen tegen de specifieke situatie van het slachtoffer en een snellere verwijdering van haatzaaiende online publicaties[169]. De regering zei al in juni 2022 toe de bewustwording van burgers met betrekking tot de rol van journalisten te vergroten en online intimidatie aan te pakken[170]. Het laatste punt stuitte op moeilijkheden ten opzichte van *Twitter*[171], het platform dat het meest wordt gebruikt door journalisten[172]. In februari 2023 keurde de Tweede Kamer een wetsvoorstel van de regering goed dat "doxing" strafbaar stelt met een gevangenisstraf van maximaal twee jaar[173]. De Eerste Kamer moet nog hierover stemmen. Belanghebbenden verwelkomden deze wet[174]. De Nederlandse Vereniging van Journalisten en de NPO meldden dat strategische rechtszaken tegen publieksparticipatie niet een systematisch probleem waren[175]. De bezorgdheid die belanghebbenden in voorgaande jaren uitten over het volgen van journalisten[176] werd in juni 2022 nog dringender toen een journaliste aangaf dat ze informatie had ontvangen van de inlichtingendiensten waaruit bleek dat ze al bijna 35 jaar werd gevolgd[177]. Zonder naar dit specifieke geval te verwijzen[178] antwoordde de regering in het algemeen dat onderzoek naar een journalist door de veiligheids- en inlichtingendiensten alleen mogelijk is met bijzondere procedurele garanties in geval van "uitzonderlijke en dwingende redenen van nationale

[165] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van de Nederlandse Vereniging van Journalisten; Gezamenlijke brief van de staatssecretaris van Cultuur en Media en de minister van Veiligheid en Justitie aan het parlement van 25 mei 2023 met een voortgangsverslag over persvrijheid en persveiligheid, blz. 4, waarin wordt gewezen op de voortzetting van de structurele financiering vanaf 2025.

[166] PersVeilig, Analyse van binnengekomen meldingen. In 2021 werden er 272 gevallen gemeld. Hierbij moet worden opgemerkt dat veel journalisten aanvallen niet melden (Erasmus School of Law, Beelden van geweld - een mixed-methods onderzoek naar de aard, omvang en aanpak van geweld en agressie tegen journalisten - Samenvatting (februari 2023), blz. 6; PersVeilig, analyse van binnengekomen meldingen).

[167] Nederlandse Vereniging van Journalisten (2022), Resultaten onderzoek vrouwelijke journalisten en veiligheid.

[168] Informatie ontvangen in het kader van het landenbezoek aan Nederland van de Nederlandse Vereniging van Journalisten.

[169] Erasmus School of Law, Beelden van geweld, blz. 15.

[170] Gezamenlijke brief van de staatssecretaris van Cultuur en Media en de minister van Veiligheid en Justitie aan het parlement van 29 juni 2022, blz. 5-6.

[171] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van de regering, de NPO en de Vereniging van Journalisten.

[172] Erasmus School of Law, Beelden van geweld, blz. 6.

[173] Wetsvoorstel #36171 Strafbaarstelling gebruik persoonsgegevens voor intimiderende doeleinden en toevoeging artikel 285d aan het Wetboek van Strafrecht.

[174] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van de Nederlandse Vereniging van Journalisten en van de NPO.

[175] Informatie ontvangen in het kader van het bezoek aan Nederland van de Nederlandse Vereniging van Journalisten en van de NPO.

[176] Zie het verslag over de rechtsstaat 2021, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 11; Verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 15-16.

[177] Platform van de Raad van Europa ter bevordering van de bescherming van journalistiek en de veiligheid van journalisten - Nederland, Nederlandse journaliste Stella Braam bijna 35 jaar bespioneerd.

[178] Volgens de regering is het wettelijk vereist dat er geen details van een specifieke zaak worden besproken.

veiligheid"[179]. Het proces over de moord in 2021 op misdaadverslaggever Peter R. de Vries door de georganiseerde misdaad loopt nog steeds, nadat het in november 2022 om procedurele redenen opnieuw moest beginnen en er vier nieuwe verdachten aan het proces waren toegevoegd[180].

IV. ANDERE INSTITUTIONELE KWESTIES IN VERBAND MET CONTROLES EN WAARBORGEN

Nederland is een parlementaire democratie met een tweekamerstelsel, waarbij ontwerpwetgeving ex ante constitutioneel wordt getoetst[181]. Het parlement bestaat uit de Tweede Kamer en de Eerste kamer. Wetsontwerpen kunnen worden ingediend door de regering en door de leden van de Tweede Kamer. De Raad van State brengt advies uit over wetsontwerpen. Onafhankelijke instanties en het maatschappelijk middenveld spelen een belangrijke rol in het stelsel van controles en waarborgen.

Er werden vorderingen gemaakt in de aanpak van mogelijk structurele problemen naar aanleiding van de kinderopvangtoeslagaffaire, waarbij elk van de drie staatsmachten betrokken blijft, terwijl de schadeloosstelling van slachtoffers langzaam vordert. In het Verslag over de rechtsstaat 2022 werd Nederland aanbevolen "de inspanningen voor een volledige follow-up van de kinderopvangtoeslagaffaire voort te zetten met het oog op het aanpakken van de eventuele structurele problemen, met betrokkenheid van alle relevante overheidsinstanties"[182]. In april 2022 kondigde de regering een aantal maatregelen aan met betrekking tot de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht in antwoord op de aanbevelingen gedaan door de Commissie van Venetië[183]. Dit zijn onder meer de voorbereiding van een wijziging van de Algemene Bestuurswet om de rechten van individuen te versterken ten opzichte van de staat[184]. Ook wordt getracht de kwaliteit van de wetgeving te verbeteren, onder meer door in kaart te brengen waar de wetgeving te harde gevolgen had voor individuen[185]. Bovendien zond de regering op 1 juli 2022 een brief naar het parlement, waarin de mogelijkheden werden uiteengezet voor een systeem voor de grondwettelijke toetsing van

[179] Platform van de Raad van Europa, Nederlandse journaliste Stella Braam bijna 35 jaar lang bespioneerd, Reactie van de Staat.

[180] Nederlands nieuws NL, Peter R. de Vries moordzaak heropent met zes verdachten, 6 januari 2023; Informatie ontvangen van de regering in het kader van het bezoek aan Nederland. Het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid en de reactie van de minister van Justitie hierop worden beiden hierboven vermeld in het kader van een betere bescherming van kroongetuigen in strafzaken (in het hoofdstuk "Justitiële stelsels" op blz. 6) en hebben ook betrekking op die moordzaak.

[181] Bij ontstentenis van een centraal grondwettelijk hof mogen de gewone rechtbanken een gedecentraliseerde vorm van "constitutionele" toetsing uitvoeren. Artikel 120 van de Grondwet bepaalt overigens dat rechters de door het parlement aangenomen wetten en verdragen niet aan de grondwet mogen toetsen. Voor parlementaire wetten is toetsing mogelijk aan verdragen die rechtstreeks van kracht zijn; EU-scorebord voor justitie 2023, grafiek 64.

[182] Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 16-18.

[183] Commissie van Venetië, *Nederland - Advies over de rechtsbescherming van burgers*, CDL-AD (2021)03 aangenomen op 15-16 oktober 2021, paragrafen 134-137 in het bijzonder. Kabinetsreactie op het rapport van de Commissie van Venetië: Nederland - Advies over de rechtsbescherming van burgers", 12 april 2022.

[184] Er zullen in de loop van 2023 informele en formele (internet) raadplegingen over de ontwerpwetgeving plaatsvinden. Input van Nederland voor het Verslag over de rechtsstaat 2023.

[185] Input van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023; Verslag over de rechtsstaat 2022 in Nederland, blz. 16.

wetten[186]. De onlangs opgerichte Staatscommissie voor het functioneren van de rechtsstaat[187] moet aanbevelingen doen voor de vereiste structurele veranderingen om de rechtsstaat te versterken vanuit het perspectief van de burgers, en wel uiterlijk in juni 2024. De rechterlijke macht gaat verder met lering te trekken uit de kwestie van de kinderopvangtoeslagaffaire, binnen haar bevoegdheden[188]. De Hoge Raad en de Raad voor de rechtspraak maken gebruik van hun jaarverslagen om mogelijk problematische regels te signaleren[189]. Familie- en jeugdrechters stelden een rapport op met mogelijkheden om kinderen en ouders in ingewikkelde omstandigheden voldoende rechtsbescherming te bieden[190]. Naar aanleiding van onderzoeken die aangaven dat de belastingdienst het beginsel van gelijke behandeling en niet-discriminatie niet had nageleefd in hun aanpak van fraudebestrijding, werd er een parlementaire enquêtecommissie ingesteld in februari 2023[191]. Hieruit blijkt dat alle drie de staatsmachten betrokken zijn bij een follow-up van de kinderopvangtoeslagaffaire. De meeste initiatieven zijn nog in de voorbereidings- of goedkeuringsfase. Bovendien moeten vertragingen bij het schadeloos stellen van slachtoffers van de kinderopvangtoeslagaffaire snel worden opgelost[192].

---

[186] In de brief aan de Tweede Kamer heeft de regering, rekening houdend met de adviezen van de Hoge Raad en de Raad voor de rechtspraak, haar voorkeur uitgesproken voor een systeem waarin elke rechter de verenigbaarheid van de wetten van het parlement kan toetsen op bepaalde door de Nederlandse grondwet gewaarborgde rechten van vrijheid, zie Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Kamerbrief over hoofdlijnen constitutionele toetsing, 1 juli 2022. Er komt naar verwachting een concreet voorstel in 2023. Input van Nederland voor het Verslag over de rechtsstaat 2023.

[187] Besluit van 10 februari 2023, nr. 2023000264 houdende instelling van een staatscommissie rechtsstaat; De staatscommissie heeft als taak de regering vanuit het burgerperspectief te adviseren over voorstellen of maatregelen ter bevordering van de "rule of law" en de rechtsstatelijke cultuur, daar waar deze voortvloeien uit de onderlinge verhouding tussen de staatsmachten; Belanghebbenden verwelkomden de instelling van de staatscommissie, maar gaven ook aan dat dit geen reden mag zijn voor het vertragen van de uitvoering van dringende maatregelen die nodig zijn om de problemen aan te pakken die leidden tot de kinderbijslagaffaire. Informatie ontvangen van de Nationale Ombudsman en de Raad voor het Openbaar Bestuur in het kader van het bezoek aan Nederland. Daarnaast heeft de regering de Nationaal Coördinator tegen Racisme en Discriminatie benoemd en een Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme ingesteld op 1 mei 2022. Deze heeft als opdracht een onderzoek te doen naar discriminatie en etnisch profileren binnen de regering; In haar advies van 20 maart 2023 heeft het NIHR de regering opgeroepen om de regering maatregelen te laten nemen binnen het toepassingsgebied van de Gelijkheidswet.

[188] Raad van State, Lessen uit kinderopvangtoeslagzaken, Reflectierapport van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, november 2021. Een van de conclusies is dat ter voorkoming van onrechtvaardigheid in de toekomst de rechtsbescherming van burgers meer gewicht moet krijgen ten opzichte van rechtseenheid en rechtszekerheid.

[189] Informatie ontvangen van de Hoge Raad en de Raad voor de rechtspraak in het kader van het bezoek aan Nederland.

[190] Recht doen aan kinderen en ouders, Rapport van de reflectiecommissie familie- en jeugdrechters van de rechtbanken en de gerechtshoven, februari 2023. Volgens het rapport voelen ouders zich onvoldoende gehoord in zaken familie- en jeugdrechtelijke zaken en moeten jeugdrechters zich actiever en nieuwsgieriger opstellen.

[191] Het onderzoek van de commissie omvat onder meer de rol van het parlement en het gebruik van discriminerende risicoprofielen en zal worden afgerond in januari 2024. Een bijzonder onderwerp zal het gebruik van algoritmes door overheidsinstanties zijn dat aanleiding gaf tot de kinderopvangtoeslagaffaire werd door de nationale belastingdienst stopgezet, maar er worden naar verluidt lokaal nog steeds soortgelijke algoritmes gebruikt. Informatie ontvangen van het Nederlandse Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM) in het kader van het bezoek aan Nederland. Het College voor de Rechten van de Mens heeft een oproep gedaan aan lokale overheden om een beoordeling te doen naar mensenrechten en de impact van algoritmen, alvorens dergelijke algoritmen te implementeren. College voor de Rechten van de Mens (NIHR), Aanhoudend foutief gebruik algoritmes door overheden vraagt om bindende discriminatietoets, 15 juli 2022.

[192] Het Parlement debatteert regelmatig over voortgangsverslagen over het herstelproces van ouders en hun kinderen die getroffen zijn door de toeslagenaffaire. Er wordt steun geboden in de vorm van compensatie voor onterecht teruggevorderde bedragen, met een eerste forfaitair bedrag op basis van een 'integrale beoordeling', mogelijk gevolgd door een meer diepgaande beoordeling. Eind 2022 hadden meer dan 59 000 mensen zich

De Nationale ombudsman gaf aan dat veel slachtoffers door de vertragingen nog steeds in onzekerheid verkeren[193]. De Nederlandse orde van advocaten merkte op dat advocaten hun samenwerking hadden stopgezet met de Uitvoeringsorganisatie die verantwoordelijk is voor de uitvoering van het herstelproces, na bezorgdheid over de lange besluitvormingsprocedures[194] voor schadevergoedingen. Er werd daarom enige vooruitgang gemaakt in het uitvoeren van de aanbeveling uit het Verslag over de rechtsstaat 2022.

Een wet inzake de invoer van een permanente rechtsgrondslag voor het nemen van crisismaatregelen werd door het parlement aangenomen. Na de goedkeuring van de Tijdelijke wet maatregelen Covid-19[195] heeft het parlement meermaals op voorstel van de regering een verlenging van de geldingsduur goedgekeurd[196]. De Eerste Kamer verwierp de vijfde verlenging, waardoor de tijdelijke wet op 20 mei 2022 verviel. De regering heeft vervolgens een wijziging van de Wet volksgezondheid voorbereid, die moet voorzien in een permanente rechtsgrondslag voor crisismaatregelen[197]. Deze wet werd aangenomen op 23 mei 2023[198]. Wat betreft de wijze waarop de regering tot september 2020 met de COVID-19-pandemie is omgegaan, heeft de Onderzoeksraad voor Veiligheid een aantal aanbevelingen gedaan om de aanpak van toekomstige pandemische situaties te verbeteren[199]. In 2022 deed de Hoge Raad verschillende uitspraken gerelateerd aan de COVID-19 pandemie[200]. In een uitgebreide parlementaire enquête zal het regeringsbeleid inzake de COVID-19-pandemie nader worden onderzocht, samen met de institutionele gevolgen daarvan.

Het College voor de Rechten van de Mens (NIHR) is een actieve rol blijven spelen, ondanks bestuurlijke problemen. Het College, dat is geaccrediteerd met een A-status[201], is

---

geregistreerd als mogelijke slachtoffers. De hersteloperatie was oorspronkelijk opgezet voor een kleiner aantal ouders. De Uitvoeringsorganisatie Herstel Toeslagen (UHT) die verantwoordelijk is voor de uitvoering van het herstelproces heeft deze toename niet altijd kunnen bijhouden. De regering streeft ernaar het UHT-personeel uit te breiden en 90 % van de integrale beoordelingen af te ronden in het eerste kwartaal van 2025 en de laatste 10 % in de zes daaropvolgende maanden. Tegen eind 2026 zou het proces van bezwaar tegen de eerste toets en de integrale beoordeling afgerond moeten zijn voor alle geregistreerde ouders.

193 In het kader van het bezoek aan Nederland van de nationale ombudsman ontvangen informatie; Nationale ombudsman, rapport “Klacht gegrond, maar geen oplossing”, 11 oktober 2021.

194 Informatie ontvangen van de Nederlandse balievereniging in het kader van het bezoek aan Nederland; *Advocatenblad*, Advocaten 'hersteloperatie toeslagen zit muurvast', 4 april 2023. In het bijzonder stelt de Nederlandse balievereniging dat de hersteloperatie vastloopt door de complexe regelgeving en de onnodige juridisering van elke stap in het proces door de betrokken instanties, wat leidt tot herhaald slachtofferschap en mogelijk een nieuwe affaire; Informatie ontvangen van de Nederlandse balievereniging in het kader van het bezoek aan Nederland.

195 Zie het verslag over de rechtsstaat 2021, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 12.

196 Het ontwerpbesluit tot verlenging van de tijdelijke wet wordt voordat het in werking treedt, voorgelegd aan het parlement; Het parlement kan besluiten de verlenging te verwerpen. Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2021, hoofdstuk over Nederland, blz. 13-14.

197 Wijziging van de Wet publieke gezondheid in verband met het bestrijden van een epidemie van infectieziekten behorende tot groep A1, of een directe dreiging daarvan.

198 Wet volksgezondheid van 24 mei 2023 gewijzigd in verband met het bestrijden van een epidemie van infectieziekten behorende tot groep A1, of een directe dreiging daarvan, Staatscourant 2023, 184.

199 Onderzoeksraad voor Veiligheid, Aanpak coronacrisis — Deel 1: tot september 2020, 16 februari 2022.

200 HR 18 Maart 2022, ECLI:NL:HR:2022:380; In deze zaak gaat het om de vraag of de Nederlandse regering terecht een avondklok heeft kunnen opleggen in Nederland, om verspreiding van het Covid-19-virus te voorkomen; Zie ook: HR 22 April 2022, ECLI:NL:HR:2022:628; HR 11 januari 2022, ECLI:NL:HR:2022:3.

201 Accreditatie wordt verstrekt door de Internationale Alliantie van Mensenrechteninstituten (GANHRI). Het NIHR werd opnieuw geaccrediteerd in december 2020, zie GANHRI Sub-Committee on Accreditation Report

vooral doorgegaan met het onderzoeken van de gevolgen van discriminatie op besluitvormingsprocessen van bestuursorganen in de follow-up van de kinderopvangtoeslagaffaire[202]. Het budget van het College werd sinds 2020 met ongeveer 10 % verhoogd[203]. In januari 2023 dienden vier van de acht collegeleden bij het ministerie van Justitie een klacht in over het gedrag van de voorzitter[204]. Het ministerie laat momenteel klachten onderzoeken door een onafhankelijke commissie, dat zijn verslag naar verwachting na de zomer zal uitbrengen[205]. Na het tijdelijke verlof van de huidige voorzitter werd er op 15 juni 2023 een interim-voorzitter benoemd op verzoek van het adviescollege van het College voor de Rechten van de Mens[206].

Op 1 januari 2023 had Nederland vier standaardarresten van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in afwachting van uitvoering, wat een daling van vier inhield ten opzichte van het jaar daarvoor[207]. Op dat moment was 29 % van Nederlandse standaardarresten van de afgelopen 10 jaar nog niet uitgevoerd (vergeleken met 40 % in 2022). De gemiddelde tijd dat de arresten in afwachting van uitvoering waren is 3 jaar en 7 maanden (vergeleken met 2 jaar en 10 maanden in 2022)[208]. Het oudste leidende arrest, dat al 6 jaar op uitvoering wacht, betreft de onveranderbaarheid van een aan een geesteszieke gevangene opgelegde levenslange gevangenisstraf[209]. Op 15 juni 2023 moesten er in Nederland nog vier leidende arresten worden uitgevoerd[210].

Het maatschappelijk middenveld heeft nog steeds alle ruimte, al werden er enkele tekortkomingen gemeld met betrekking tot beperkingen van het recht op demonstratie.

- December 2020. De accreditatie is gebaseerd op de beginselen met betrekking tot de status van nationale instellingen (de beginselen van Parijs), die zijn aangenomen bij resolutie 48/134 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties van 20 december 1993.

202 Verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 19; Input van het NIHR voor het verslag over de rechtsstaat 2023; Het NIHR stelde in 2022 vast op basis van zijn vooronderzoek naar de gevolgen van de methoden en processen van de Belastingdienst dat in de kinderopvangtoeslag ouders met een buitenlandse achtergrond vaker structureel werden getroffen door de harde fraudeaanpak van de Belastingdienst dan ouders met een Nederlandse afkomst. De Belastingdienst moet nu per klacht aantonen dat deze ouders niet of niet ten onrechte ongelijk zijn behandeld. Met het programma Vooroordelen Voorbij zet het NIHR zich daarnaast in om via training en bewustwording bij uitvoeringsorganisaties discriminatie op grond van ras op te sporen en tegen te gaan.; Jaarplan 2023, NIHR, blz. 5.

203 Input van het College voor de Rechten van de Mens voor het Verslag over de rechtsstaat 2023. Op het moment van heraccreditatie van de A-status in december 2020 merkte de subcommissie Accreditatierapport op dat het budget het noodzakelijke minimum was voor het uitvoeren van haar mandaat, ibidem.

204 NOS nieuws, Crisis mensenrechteninstituut escaleert, college 'verlamd', 24 mei 2023; College voor de Rechten van de Mens, Ontwikkelingen binnen het College, 11 mei 2023.

205 Zie vorige voetnoot.

206 Daarnaast heeft de ministerraad op 16 juni 2023 de benoeming goedgekeurd van vijf extra plaatsvervangende leden van het College. Input ontvangen van Nederland voor het verslag over de rechtsstaat 2023.

207 Het Comité van Ministers van de Raad van Europa houdt toezicht op de vaststelling van de maatregelen ter uitvoering van een arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Normaliter groepeert het Comité zaken tegen een staat die vergelijkbare uitvoeringsmaatregelen, met name algemene maatregelen, vereisen en onderzoekt het deze allemaal samen. De eerste zaak van een dergelijke groep wordt aangewezen als de standaardzaak wat het toezicht op de algemene maatregelen betreft. Vergelijkbare zaken in die groep kunnen worden gesloten wanneer wordt geoordeeld dat alle mogelijke individuele maatregelen zijn genomen om verhaal te bieden aan de verzoeker.

208 Alle cijfers zijn berekend door het European Implementation Network en zijn gebaseerd op het aantal zaken dat per 1 januari (jaarlijkse afsluitingsdatum) 2023 als hangende worden beschouwd. Zie de bijdrage van het European Implementation Network aan het verslag over de rechtsstaat 2023, blz. 6.

209 Arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van 26 april 2016, *Murray tegen Nederland*, 10511/10, in afwachting van uitvoering sinds 2016.

210 Gegevens volgens de online databank van de Raad van Europa (HUDOC).

Het maatschappelijk middenveld in Nederland heeft nog steeds alle ruimte[211]. Er zijn enkele tekortkomingen gemeld met betrekking tot beperkingen van het recht op demonstratie[212]. Belanghebbenden meldden dat er een gebrek aan kennis is over wat het recht op demonstratie inhoudt, gezien het feit dat burgemeesters vaak snel beslissingen nemen om een protest in te dammen of te verbieden uit veiligheidsoverwegingen en dat bepaalde preventieve en repressieve acties van de politie buiten proporties zijn[213]. Het College voor de Rechten van de Mens en de maatschappelijke organisaties riepen de overheidsinstanties op om de uitoefening van het grondrecht op demonstratie te bevorderen en te vergemakkelijken en om het nemen van strafrechtelijke maatregelen tegen demonstranten te beperken, gezien het afkoelend effect ervan[214]. Naar aanleiding van kritiek op de ontwerpwetgeving ter voorkoming van ongewenste buitenlandse beïnvloeding door strenger toezicht op de financiering van maatschappelijke organisaties[215] heeft de regering het wetsvoorstel gewijzigd, dat momenteel in behandeling is bij het parlement[216]. Voorts hebben belanghebbenden de aandacht gevestigd op de bestaande wetgeving en de ontwerpwetgeving die de mogelijkheden verruimen om bepaalde maatschappelijke organisaties in het belang van de openbare orde te verbieden[217] en ook op de ontwikkelingen van de ontwerpwetgeving die extra bevoegdheden verleent aan de nationale coördinator voor terrorismebestrijding en veiligheid (NCTV) om persoonsgegevens te verzamelen voor terrorismebestrijdingsdoeleinden[218].

---

[211] Beoordeling gegeven door Civicus, op een schaal van vijf categorieën: open, gekrompen, belemmerd, onderdrukt en gesloten.

[212] Bureau voor de grondrechten, An update on developments regarding civic space in the EU and an overview of the possibilities for human rights defenders to enter EU territory, Nederland, blz. 3.

[213] Amnesty International, Demonstratierecht onder druk, Regels en praktijk in Nederland moeten beter, 11 november 2022; Het collectief Investico voor onderzoeksjournalistiek constateerde dat demonstranten en hun familieleden uitgebreid worden geprofileerd en dat demonstranten in bepaalde gevallen preventief worden gearresteerd door de politie; Investigo, Onderzoek: Demonstratierecht in de knel, van koffie naar klappen, 22 maart 2023; Amnesty International, Netherlands: Unchecked Power: ID Checks and Collection of Data from Peaceful Protesters in the Netherlands 31 mei 2023.

[214] College voor de Rechten van de Mens, Demonstratierecht onder druk, blijkt uit aanhouding klimaatactivisten, 31 januari 2023; Informatie ontvangen van het *Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten* (NJCM) in het kader van het bezoek aan Nederland.

[215] zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022, landenhoofdstuk over de situatie van de rechtsstaat in Nederland, blz. 20.

[216] In de ontwerpwetgeving werd het onderscheid op basis van de oorsprong van donaties aan maatschappelijke organisaties geschrapt en werd verduidelijkt dat een rechtbank het gebruik van sanctiebevoegdheden zal moeten bevestigen. Volgens de belanghebbenden blijft er enige bezorgdheid bestaan, met name over de ruime beoordelingsmarge die burgemeesters zouden hebben bij het besluit om maatschappelijke organisaties om informatie over donaties te vragen en om dwangsommen op te leggen teneinde dergelijke verzoeken af te dwingen.

[217] Initiatiefvoorstel-Kuiken, Van Wijngaarden, Van der Graaf en Van der Staaij Wet bestuurlijk verbod ondermijnende organisaties; Zie ook het verslag over de rechtsstaat 2022, hoofdstuk over Nederland, blz. 20.

[218] Wijzigingen in het wetsvoorstel werden aangekondigd door de minister van Justitie op 17 maart 2023. Volgens de minister wordt de "analysefunctie" van de NCTV, waarbij (gevoelige) persoonsgegevens worden verzameld en geanalyseerd en teruggeschaald, en zal deze alleen worden uitgevoerd wanneer dat nodig om de "coördinerende functie" van de NCTV te ondersteunen. Er wordt ook een functionaris voor gegevensbescherming aangesteld. De inhoud van het nieuwe voorstel of wetswijziging is nog niet gepubliceerd; Informatie ontvangen van Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM) in het kader van het bezoek aan Nederland.

Bijlage I: Lijst van bronnen in alfabetische volgorde*

** De lijst van bijdragen die in het kader van de raadpleging inzake het verslag over de rechtsstaat 2023 zijn ontvangen, is te vinden op: https://commission.europa.eu/publications/2023-rule-law-report-targeted-stakeholder-consultation_en.*

Advocatenblad (2023), Advocaten "Hersteloperatie toeslagen zit muurvast", https://www.advocatenblad.nl/2023/04/04/advocaten-hersteloperatie-toeslagen-zit-muurvast/.

ARQ Kenniscentrum (2022), ARQ Kenniscentrum Impact van Rampen en Crises, psychosociale gevolgen van bedreigingen en veiligheidsmaatregelen bij advocaten en rechters, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/01/27/tk-bijlage-onderzoeksrapportage-psychosociale-gevolgen-van-dreiging-en-beveiliging-bij-advocaten-en-rechters.

Amnesty International (2022), Demonstratierecht onder druk, Regels en praktijk in Nederland moeten beter, 11 november 2022 https://www.amnesty.nl/content/uploads/2022/11/AMN_22_33_demonstratierecht-onder-druk.pdf?x44177.

Amnesty International (2023), *Amnesty International, Netherlands: Unchecked Power: ID Checks and Collection of Data from Peaceful Protesters in the Netherlands* https://www.amnesty.org/en/documents/eur35/6650/2023/en/.

Autoriteit Consument & Markt (2023), ACM blokkeert definitief overname van mediabedrijf Talpa door concurrerend bedrijf RTL https://www.acm.nl/en/publications/acm-definitively-blocks-acquisition-media-company-talpa-rival-company-rtl.

BNR (2022), "Transparency International: "Nieuwe klokkenluider-wet tandeloze tijger"",

Capgemini (2022), Tijdsbestedingsonderzoek Rechtspraak 2021, Techspeak 2021.

Centre for Media Pluralism and Media Freedom (2023), Media Pluralism Monitor 2023, landenrapport Nederland (verschijnt binnenkort).

College van onderzoek integriteit (2022), Klacht over niet registreren nevenfunctie en eventuele neveninkomsten bij Amsterdam Media Group door Kamerleden Baudet, Van Meijeren en Jansen https://www.tweedekamer.nl/sites/default/files/2022-10/Rapportage%20Klacht%20over%20niet%20registreren%20nevenfunctie%20en%20eventuele%20neveninkomsten%2028%20september%202022.pdf.

College van onderzoek integriteit (2022), Klacht Niet Registreren Nevenfuncties door Kamerlid Baudet.

College van onderzoek integriteit (2023), Jaarverslag 2022, https://www.tweedekamer.nl/sites/default/files/2023-05/202303%20College%20van%20onderzoek%20integriteit%20Jaarverslag%202022.pdf.

Raad van Europa, *Platform voor de bescherming van de journalistiek en de veiligheid van journalisten van de Raad van Europa – Nederland* https://fom.coe.int/en/pays/detail/11709554.

Raad van Europa (2010), *Comité van Ministers van de Raad van Europa, Aanbeveling CM/Rec(2000)19 over de onafhankelijkheid, efficiëntie en verantwoordelijkheden van rechters* https://rm.coe.int/16807096c1#:~:text=Recommendation%20CM%2FRec%282010%2912%20on%20the%20independence%2C%20effi%20ciency%20and,and%20independence%20and%20clarify%20their%20duties%20and%20responsibilities.

Raad van State (2021) Lessen uit de kinderopvangtoeslagzaken, Reflectierapport van de Afdeling bestuursrechtsspraak van de Raad van State).

Raad van State (2021), Verandering in de Grondwet van de bepaling inzake de benoeming van de leden van de Hoge Raad der Nederlanden, 7 april 2021, https://www.raadvanstate.nl/@123791/w01-20-0485/.

Raad van State (2022), Voorstel van wet van het lid Groothuizen (Wet verval bijzondere aanwijzingsbevoegdheden openbaar ministerie), 19 mei 2022

https://www.raadvanstate.nl/actueel/nieuws/mei/advies-wet-aanwijzingsbevoegdheden-om/@125039/w16-21-0086-ii/.

Raad van State (2022), Samenvatting voorlichting sanctionering gedragscode voor bewindspersonen, https://www.raadvanstate.nl/actueel/nieuws/november/samenvatting-voorlichting-gedragscode/#highlight=integriteit.

Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) (2022), Resultaten onderzoek vrouwelijke journalisten en veiligheid, https://www.nvj.nl/themas/onderzoek-persveilig-vrouwelijke-journalisten-en-veiligheid/resultaten-onderzoek.

Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak (2021), Brief Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak aan D66-fractie, https://nvvr.org/uploads/documenten/adviezen/731.-Aanwijzingsbevoegdheid-definitief.pdf.

Onderzoeksraad voor Veiligheid (OvV) (2023), Bewaken en beveiligen, Lessen uit drie beveiligingssituaties, 2023, https://www.onderzoeksraad.nl/en/page/19662/surveillance-and-protection.-lessons-from-three-security-situations.

Erasmus School of Law, Erasmus Universiteit Rotterdam (2023), Beelden van geweld - Een mixed-method onderzoek naar geweld en agressie tegen journalisten - Samenvatting https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3255/3331-beelden-van-geweld-summary.pdf?sequence=3&isAllowed=y.

Europees Parlement (2022), *Flash Eurobarometer, News & Media Survey 2022*, https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2832.

Familierechters (2023), Recht doen aan kinderen en ouders, Rapport van de reflectiecommissie familie – en jeugdrechters van de rechtbanken en gerechtshoven, februari 2023, https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Publicatie%20Reflectietraject%20Familie%20Jeugd.pdf.

Franet, Artikel 1, Nederlands kenniscentrum op discriminatie (2023), Landenonderzoek - Juridisch klimaat en ruimte voor maatschappelijke organisaties in het ondersteunen van grondrechten - Nederland, Wenen, Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA) https://fra.europa.eu/en/country-data/2023/civic-space-report-2023

Investigo (2023), Onderzoek: Demonstratierecht in de knel, van koffie naar klappen, 22 maart 2023, https://www.platform-investico.nl/artikel/onderzoek-demonstratierecht-in-de-knel/.

Tweede Kamer 2021, Wet verval bijzondere aanwijzingsbevoegdheden openbaar ministerie Kamerstukken, 35 768, nr 1, 16 maart 2021 https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A35768.

College voor de Rechten van de Mens (2022), Aanhoudend foutief gebruik algoritmes door overheden vraagt om bindende discriminatietoets, 15 juli 2022 https://www.mensenrechten.nl/actueel/toegelicht/toegelicht/2022/aanhoudend-foutief-gebruik-algoritmes-door-overheden-vraagt-om-bindende-discriminatietoets.

College voor de Rechten van de Mens (2023), Demonstratierecht onder druk, blijkt uit aanhouding klimaatactivisten https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/01/31/demonstratierecht-onder-druk-blijkt-uit-aanhouding-klimaatactivisten.

College voor de Rechten van de Mens (2023), Advies aan minister: Verstevig rechtsbescherming tegen discriminatie door de overheid, 20 maart 2023. https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/03/20/advies-aan-minister-verstevig-rechtsbescherming-tegen-discriminatie-door-de-overheid

College voor de Rechten van de Mens (2023), Ontwikkelingen binnen het College, 11 mei 2023, https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/05/11/ontwikkelingen-binnen-het-college.

College voor de Rechten van de Mens, Interim voorzitter College voor de Rechten van de Mens, 15 juni 2023, https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/06/15/interim-voorzitter-college-voor-de-rechten-van-de-mens

Nederlandse regering (2022), Kabinetsreactie op het rapport van de Venetiëcommissie, "Nederland - Advies over de rechtsbescherming van burgers", 12 april 2022, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2022D14571&did=2022D14571.

Nederlandse regering (2022), Wetsvoorstel 36243 - Wijziging van verschillende wetten in het belang van integere, onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak, 8 november 2022, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A36243.

Nederlandse regering (2022), Gedragscode integriteitsregels voor bewindspersonen, https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/12/23/gedragscode-integriteitsregels-voor-bewindspersonen.

Nederlandse regering (2022), Eerste Kamer stemt in met wijziging Wet financiering politieke partijen, https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/10/18/eerste-kamer-stemt-in-met-wijziging-wet-financiering-politieke-partijen.

Nederlandse regering (2022), Consultatie - Wet regels gewezen bewindspersonen, https://www.internetconsultatie.nl/integriteitgewezenbewindspersonen/b1.

Nederlandse regering (2022), Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Hoofdlijnenbrief constitutionele toetsing, 1 juli 2022, Kamerstukken II, 2021/22, 35925, 35925-VI, nr. 169, https://open.overheid.nl/documenten/ronl-a7bd1d41553e52ef29b8c3b6d91345364b9696eb/pdf.

Nederlandse regering (2022), Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer (Kamerbrief Instelling Adviescollege landelijke publieke omroep), https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/documenten/kamerstukken/2022/09/09/kamerbrief-instelling-adviescollege-landelijke-publieke-omroep.

Nederlandse regering (2022), Kadernotitie van het Adviescollege Publieke Omroep, https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/documenten/rapporten/2022/12/15/kadernotitie-adviescollege-publieke-omroep.

Nederlandse regering (2023), Nader rapport inzake het voorstel van rijkswet houdende verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake de benoeming van de leden van de Hoge Raad der Nederlanden, Staatscourant van het Koninkrijk der Nederlanden, 31 januari 2023, https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2023-3777.html.

Nederlandse regering (2023), Kabinetsreactie Vernieuwing stelsel bewaken en beveiligen en reactie OvV-rapport bewaken en beveiligen https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2023Z05748&did=2023D13558.

College voor de Rechten van de Mens (2023), Advies aan minister: Verstevig rechtsbescherming tegen discriminatie door de overheid, 20 maart 2023 https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2023/03/20/advies-aan-minister-verstevig-rechtsbescherming-tegen-discriminatie-door-de-overheid.

Ministerie van Buitenlandse Zaken (2022), Kabinetsappreciatie Rechtsstaatsrapport 2022 van de Europese Commissie, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/09/09/kamerbrief-inzake-kabinetsappreciatie-rechtsstaatsrapport-2022-van-de-europese-commissie-tk.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Wet bevorderen integriteit en functioneren decentraal bestuur De belangrijkste wijzigingen per 1 januari 2023 https://www.politiekeambtsdragers.nl/binaries/politieke-ambtsdragers/documenten/circulaires/2022/12/15/getekende-aanbiedingsbrief-en-circulaire-wet-bevorderen-integriteit-en-functioneren-decentraal-bestuur/Praatplaat+Wet+bevorderen+integriteit+en+functioneren+decentraal+bestuur.pdf.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), De Wet bescherming klokkenluiders in werking getreden, https://www.wetbeschermingklokkenluiders.nl/actueel/nieuws/2023/02/20/de-wet-bescherming-klokkenluiders-is-in-werking-getreden.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Kamerbrief – Integriteitsbeleid openbaar bestuur, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/04/25/kamerbrief-integriteitsbeleid-openbaar-bestuur.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Kabinetsreactie op onderzoeksrapport "Afwegingskader legitieme belangenvertegenwoordiging*"*, https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2023/05/03/kamerbrief-kabinetsreactie-op-onderzoeksrapport-afwegingskader-legitieme-belangenvertegenwoordiging/kamerbrief-kabinetsreactie-op-onderzoeksrapport-afwegingskader-legitieme-belangenvertegenwoordiging.pdf.Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2023), Jaarrapportage Bedrijfsvoering Rijk 2022, https://www.rijksoverheid.nl/documenten/jaarverslagen/2023/05/17/jaarrapportage-bedrijfsvoering-rijk-2022.

Ministerie van Justitie (2022), Brief minister voor Rechtsbescherming, Versterking toezicht advocatuur, 26 september 2022 https://open.overheid.nl/documenten/ronl-3486ec925840e408823637df801cadbd3a4877e0/pdf.

Ministerie van Justitie (2022), Nota – Opvolgingsrapport OESO Anti-corruptiewerkgroep https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2022D50855.

Tweede Kamer (2022), Gezamenlijke brief van de staatssecretaris van Cultuur en Media en de minister van Veiligheid en Justitie aan de Tweede Kamer van 29 juni 2022 inzake plan van aanpak persvrijheid (Brief regering Plan van aanpak persvrijheid en persveiligheid) https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2022D27666&did=2022D27666.

Tweede kamer (2023), Gezamenlijke brief van de staatssecretaris van Cultuur en Media en de minister van Veiligheid en Justitie aan de Tweede Kamer van 25 mei 2023 met een voortgangsverslag over persvrijheid en persveiligheid (Voortgangsrapportage over persvrijheid en persveiligheid), https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2023Z09362&did=2023D22448.

Tweede Kamer (2023), Wetsvoorstel #36171 tot strafbaarstelling gebruik persoonsgegevens voor intimiderende doeleinden en tot toevoeging van art. 285d aan het Wetboek van Strafrecht https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A36171#activity-2023A00698.

NL Times (2023), NPO vraagt intrekking vergunning https://nltimes.nl/2023/04/24/far-right-broadcaster-gets-third-fine-year-npo-asks-license-revoked.

NOS (2022), Baudet geschorst, maar Kamer maakt zich meer zorgen om zijn complottheorieën https://nos.nl/nieuwsuur/video/2448941-baudet-geschorst-maar-kamer-maakt-zich-meer-zorgen-om-zijn-complottheorieen.

NOS (2022), Tientallen Kamerleden melden neveninkomsten niet op tijd, https://nos.nl/artikel/2456090-tientallen-kamerleden-melden-neveninkomsten-niet-op-tijd.

NOS (2022), Grote Meerderheid Tweede Kamer stemt voor week schorsing Baudet, https://nos.nl/artikel/2448887-grote-meerderheid-tweede-kamer-stemt-voor-week-schorsing-baudet.

NOS (2022), Belastingdienst kan zoekopdrachten van medewerkers niet terughalen, https://nos.nl/artikel/2447764-belastingdienst-kan-zoekopdrachten-van-medewerkers-niet-terughalen.

NOS (2023), Crisis mensenrechteninstituut escaleert, college 'verlamd', 24 mei 2023, https://nos.nl/artikel/2476247-crisis-mensenrechteninstituut-escaleert-college-verlamd.

OESO (2022), Fase 4 evaluatie van Nederland – tweejaarlijks follow-up rapport, https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/netherlands-phase-4-follow-up-report.pdf

Open State Foundation (2023), Matglas, https://openstate.eu/wp-content/uploads/sites/14/2023/03/Rapport-Matglas-OSF-IMI-9-03-2023-digitaal.pdf

Panteia (2022), De arbeidsmarkt voor de Sociale Advocatuur, https://open.overheid.nl/documenten/ronl-95c81f2a57d65a48ffac7a125b8e301e9a97e01f/pdf.

PersVeilig, Analyse meldingen, https://www.persveilig.nl/over-persveilig/analyse-meldingen.

Wet publieke gezondheid (2023), Wijziging van de Wet publieke gezondheid in verband met het bestrijden van een epidemie van infectieziekten behorende tot groep A1, of een directe dreiging daarvan, https://www.eerstekamer.nl/verslagdeel/20230523/eerste_tranche_wijziging_wet_2.

Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (2023), Nieuwsbericht – Wat zijn de opbrengsten en risico's van zelfonderzoek en zelfmelden bij fraude en corruptie? https://www.wodc.nl/actueel/nieuws/2023/02/21/wat-zijn-opbrengsten-en-risicos-van-zelfonderzoek-en-zelfmelden-bij-fraude-en-corruptie.

Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (2023), Italiaanse antimaffiawetgeving inspiratiebron voor Nederlandse aanpak van georganiseerde criminaliteit, https://www.wodc.nl/actueel/nieuws/2023/06/07/italiaanse-antimaffiawetgeving-inspiratiebron-voor-nederlandse-aanpak-van-georganiseerde-criminaliteit

Staatscommissie rechtsstaat (2023), Besluit van 10 februari 2023, nr. 2023000264 houdende instelling van een staatscommissie rechtsstaat (Instellingsbesluit staatscommissie rechtsstaat) https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2023-7635.html.

Transparency International Nederland (2023), *Lifting the lid on lobbying – Hidden Power and Influence in the Netherlands*, https://www.transparency.nl/wp-content/uploads/2023/02/Lifting-the-Lid-on-Lobbying-Formatted-31-01-2023.pdf.

Nederlandse regering (2022), Wetsvoorstel 36243 - Wijziging van verschillende wetten in het belang van integere, onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak, 8 November 2022, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?cfg=wetsvoorsteldetails&qry=wetsvoorstel%3A36243.

Commissie van Venetië (2021), Nederland-Advies over de rechtsbescherming van burgers, CDL-AD (2021)03, aangenomen op 15-16 oktober 2021, paragrafen 134-137, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)031-e.

Bijlage II: Landenbezoek aan Nederland

De diensten van de Commissie hebben in maart en april 2023 virtuele vergaderingen gehouden met:

- Commissariaat voor de Media
- Stichting Nederlandse Publieke Omroep
- Huis voor Klokkenluiders
- Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst
- Nederlands Juristencomité voor de Mensenrechten
- Nederlandse regering
- Nederlandse orde van advocaten
- Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak
- Nationale ombudsman
- Nationale Politie
- Rijksrecherche
- Openbaar Ministerie
- Raad voor de Rechtspraak
- Raad voor het Openbaar Bestuur
- Staatscommissie rechtsstaat
- Hoge Raad
- Transparency International

* De Commissie heeft ook een aantal horizontale bijeenkomsten met de volgende organisaties gehad:

- ALDA (Europese vereniging voor de lokale democratie)
- Amnesty International
- Civil Liberties Union for Europe
- Civil Society Europe
- Culture Action Europe
- European Centre for Press and Media Freedom
- European Civic Forum
- Europese Federatie van Journalisten
- European Partnership for Democracy
- Europees Jeugdforum
- Free Press Unlimited
- Front Line Defenders
- ILGA Europa
- Internationale Commissie van Juristen
- Internationale Federatie voor de mensenrechten (FIDH)
- International Planned Parenthood Federation European Network
- Internationaal Persinstituut
- ILGA Europa
- Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa
- Philea
- Verslaggevers Zonder Grenzen
- SOLIDAR
- Transparency International EU